

BETŰ FORMÁJÚ ÖVVERETEK A RÓMAI BIRODALOMBAN

JELIGE: „INSTRUMENTA INSCRIPTA METALLA”

I. BEVEZETÉS:

„OMNES ENIM QUI MILITANT, CINCTI SUNT...”¹ – A CINGULUM MILITARE FOGALMA

A Kr. u. 2. század végi – 3. századi római katonai viselet legjellegzetesebb eleme a deréköv (*cingulum*)² volt, amely egyszersmind a katonai szolgálat szimbólumaként (*"cingulum militare"*) szolgált. Ezt számos ikonográfiai bizonyíték³ mellett néhány írott forrásunk is megerősíti,⁴ melyek közül a legszemléletesebb talán Héródianos leírása,⁵ melyben arról számol be, hogy Septimius Severus (193-211) az öveiktől való megfosztással bocsátotta el a katonai szolgálatból a felségárulás miatt megszállt praetorianusokat, miután csapataival Rómába vonult. E reprezentációs szerepkörrel valójában már a késő Antoninus-kortól (138-193) kezdődően rendelkezhetek a katonai övek, ám ennek hangsúlyos kifejezése mindenképpen csak a Severus-kortól (193-235) terjedt el szélesebb körben. Az övek katonai szolgálatot és ezáltal társadalmi rangot kifejező szerepének jellemző megnyilvánulásai azok a katonatemetkezések, melyekbe – a korábbi korszakoktól eltérően – nem a fegyverzetet vagy annak bizonyos elemeit helyezték el mellékletként, hanem csupán a katonai övet (legtöbbször az egyszerű karikáscsatos ill. keretescsatos⁶ típusokat). Közös jellemzőjük, hogy hamvasztásos rítusúak, keltezésüket pedig a legtöbb esetben magabiztosan helyezhetjük a Kr. u. 3. század első felére. Pannonia területéről Aquincum,⁷ Brigetio,⁸ Intercisa,⁹ Matrica,¹⁰ Savaria,¹¹ Söjtör¹² és Visegrád-Lepence¹³ lelőhelyekről ismertek ilyen temetkezések, de Moesia¹⁴ és Dacia¹⁵ tartományokból is említhetnénk példákat. Noha csak

¹ Servius, Comm. Ver. 8, 724.

² A Kr. u. 1-2. században a "cingulum" megnevezés általánosan volt használatos mindenféle (de általában inkább női) derékövre, míg a kifejezetten katonai derékszíjat "balteus" néven nevezték. A "cingulum" szó tehát csak a késő Antoninus-kortól, de biztosan csak a 3. századtól kezdve jelentette kifejezetten (de nem kizárólagosan) a katonai övet, a "balteus" kifejezés pedig ekkor már a vállon átvett kardszíjat jelölte – v. James 2004, 60; Bishop–Coulston 2006, 106; cf. SHA Gallieni duo, 20, 3-5; SHA divus Aurelianus, 7, 6. – "balteus" itt látszólag a derékszíjra utal, a későrómai auktor(ok) már valószínűleg nem tudott(tudtak) különbséget tenni a két kifejezés között.

³ Coulston 1987, 141-156; Coulston, 2007, 529-535.

⁴ Héródianos, 2, 13, 8-10; Servius, Comm. Ver. 8, 724.

⁵ Héródianos, 2, 13, 8-10.

⁶ A német nyelvű szakirodalomban *Ringschnallencingulum* ill. *Rahmenschnallencingulum* (ezt a megnevezést jobb híján a magyar szakirodalom is átvette), míg az angol nyelvű szakirodalomban *ring-buckle belt* néven ismert a típus. – a típus leírásához és kronológiájához ld.: Sági 1954, 82-85; Oldenstein 1976, 167-169; 218-223; Ubl 2002, 275; James 2004, 61; Bishop–Coulston 2006, 182.

⁷ Topál 1993, 13. 12. sír; Sz. Burger 1984, 65-70 ("A" sír); Zsidi 2001, 81. 5. kép

⁸ Mráv 2010

⁹ Sági 1954, 82-85. Taf. XXII. 6-12. (1949/40. sír), Taf. XXII. 13-15. (1914. évi sírlelet); Mráv 2010, 40. 10. tábla (1970/1570. sír)

¹⁰ Topál 1981, 152. Pl. XLVIII, Gr. 152.

¹¹ Bíró 2004, 72; 117. 8. tábla („Szent István Park – Liget Hotel, 3. sír”)

¹² Palágyi – Nagy 2000, 46. 15. kép (19. halom)

¹³ Boruzs 2007, 225. 11. kép ; Mráv 2011, 40. Abb. 16.

¹⁴ Redžić 2009, 243-247.

közvetett, régészeti forrásaink tanúskodnak róla, a cingulum, mint katonai hatalmi jelvény használata a katonacsászárok korában (235-284) még a korábbiánál is hangsúlyosabb szerephez juthatott – erre az időszakra keltezhető néhány nagyobb méretű övgarnitúra készítése, melyek gyakran igen változatosan és gazdagon (tűzaranyozás, niellóberakás,¹⁶ sűrű opus interrasile) díszítettek, jellemzően ezüstből készültek és olykor összetett csatszerkezettel rendelkeznek.¹⁷ A későrómai időszakban a cingulum továbbra is jelentős szimbólumértékkel bírt, ahogyan az néhány jogi forrásból nyilvánvaló,¹⁸ ám korántsem akkora mértékben, mint a 3. század folyamán – a katonai és hivatali hatalom reprezentációjának közvetítőivé a 4. században ugyanis már inkább más viseleti tárgyak, pl. a hagymagombos fibulák váltak.¹⁹

A 3 században a cingulum militare fentebb felvázolt szimbólumértéke a mindennapi használatban sajátos igényt alakított ki az egyediségre, amelynek köszönhetően ebben az időszakban az övek díszítése (viz. az övveretek) addig soha nem látott változatosságot mutat, számos díszítőmotívumot (pl. növényi motívumok, trombitamustra, peltaforma) felvonultatva, ezeket kombinálva és variálva egy-egy övgarnitúrán, vagy akár egy-egy övvereten belül. Ennek az igénynek az egyik legjellegzetesebb, kizárólag a Duna-vidékre jellemző megnyilvánulásai az övgarnitúrák, melyeknek betű formájú övvereteik összeolvasva értelmes szavakat alkottak. Ezek legtöbbször az "VTERE FELIX" ("*Használd szerencsével!*")²⁰ olvasatot adják, ám néhány önmagában álló szórványos lelet és néhány magángyűjteményben őrzött övgarnitúra alapján bizonyos, hogy ritka esetekben más olvasattal is készítettek ilyen szetteket. A betű formájú övveretek földrajzilag és kronológiailag jól körülírható tárgycsoportot alkotnak, illetve meglehetősen egyedi módon, epigrafikai szempontú vizsgálatnak is alávetethetők. Az ebbe a típusba tartozó tárgyak szélesebb körű összegyűjtése már nem tartozik a kutatás adósságai közé, ám azóta számos új pannoniai (és Pannonián kívüli) lelet és övgarnitúra vált ismertté, melyek alapos vizsgálata és a tárgytypus epigrafikai szempontú vizsgálata új megvilágításba helyezhetik e jellegzetesen Duna-vidéki tárgycsoportról alkotott képünket és segíthet megoldanunk a kutatásban továbbra is nyitva álló kérdéseket (pl. az abszolút kronológia kérdését). Az újonnan ismertté vált betűveretes övgarnitúrák közül továbbá kiemelkedik egy közöletlen, aquincumi lelőhelyű ezüst övkészlet, mely több szempontból is egyedülálló a Római Birodalomban.

¹⁵ Petculescu 1995; Ciugudean 2011

¹⁶ Martin-Kilcher 1985, 159; 172; Mráv 2010, 22-23.

¹⁷ Sz. Burger 1984, 65-70.

¹⁸ Cod. Just. 12, 49, 3; Cod. Theod. 6, 30, 18; Cod. Just. 7, 38, 2.

¹⁹ Swift 2000, 3-4; Swift 2009, 159-161.

²⁰ Az "*utor, uti, usus sum*" deponens ige singularis imperativusa és a "*felix, felicitis*" melléknév (cf. Thesaurus Linguae Latinae VI, 1. col 444, 20. et seqq.)

II. "VTERE FELIX" TÍPUSÚ BETŰVERETES ÖVGARNITÚRÁK

A betű formájú övvereteket tehát két nagyobb csoportra oszthatjuk, aszerint, hogy milyen feliratot alkothattak. Mivel a legtöbb esetben az övveretek nem garnitúra részeként, hanem önmagukban, gyakran szórványleletként kerülnek elő, ezért nem dönthető el minden esetben teljes bizonyossággal, hogy milyen felirathoz tartoztak. Általában ha beilleszthetők az VTERE FELIX feliratba, akkor a nagy számok törvénye alapján megbízható pontossággal állíthatjuk, hogy valóban egy ilyen feliratot alkotó övgarnitúra részét képezték. Az olvasat megállapításánál segítségünkre lehet a tárgy anyaga is, mivel azok a ritkább garnitúrák, amelyek veretei nem az VTERE FELIX feliratot alkotják, (az eddig ismert leletek alapján) általában inkább ezüstből készültek. A legtöbb ismert betűveret egyébként "E" betűt formáz, amely nem is meglepő annak ismeretében, hogy háromszor is szerepel a jókívánságban. Az első csoportba ezen szempontok alapján azokat a vereteket soroljuk, amelyek az VTERE FELIX felirat részét képezték.

Az VTERE FELIX típusú övgarnitúrákból három majdnem teljesen hiánytalan szettet ismerünk. Az első garnitúra 1950-ben került elő Lugdunumból (Lyon), egy hamvasztásos sír leletmentése során.²¹ **(1. kép)** A sírból a kilenc betű formájú övveret **(kat. no. 1-9.)** mellett az elhunyt kardja, illetve kardhüvelyének és balteusának bronz veretei is előkerültek, így kétségtelenül katonához tartoztak. Az önmagában álló temetkezést a leletek közlője, P. Wuilleumier a sírból előkerült éremmelléklet (13 db érme, melyek közül a legkésőbbi Septimius Severus 194-ben vert denarius volt) alapján a 197-ben lezajlott lugdunumi csatához kötötte, melyet a későbbi kutatás is elfogadott. Wuilleumier helyes meglátásai ellenére az "V" veretet "AE"-ként²² olvasta, s így több veretet hiányzónak vélt a szettből. A kutatásban sokáig egyedülállónak számító lelet párhuzamaira először H. Bullinger mutatott rá: carnuntumi, brigetioi és intercisai lelőhelyű, illetve ismeretlen lelőhelyű, bécsi és ljubljanai múzeumokban őrzött leletekkel bizonyította, hogy nem egyedi jelenségről van szó.²³ Néhány probléma azonban még mindig fennállt a leletek értelmezésével kapcsolatban, melyeket csak G. Ulbertnek sikerült részben tisztáznia. Először is megállapította, hogy a veretek nem balteushoz,²⁴ hanem cingulumhoz tartoznak, illetve az "AE" betűveret 180°-os elforgatásával

²¹ Wuilleumier 1950, 146-148.

²² Sc. az „ala” szó singularis genitivusának ragjaként értelmezte az „AE” betűpárost, s úgy gondolta, hogy még számos betűveret hiányzik a garnitúrából. Elgondolását később H. Bullinger is követte. (Bullinger 1972, 278.)

²³ Bullinger 1972, 279-283.

²⁴ Ezt még P. Wuilleumier vetette fel (Wuilleumier 1950, 146.), különösebb indoklás nélkül. A veretek mérete (magasságuk átlagosan 2,5-2,8 cm ~ ca. 1,5 római *digitus* vagy 1 római *uncia*), kialakítása és a garnitúrához tartozó csatszerkezet azonban egyértelművé teszi, hogy a betűveretek csak derékövhöz tartozhattak.

új olvasatot adott a betűknek, amelyek "VT" ligatúraként olvasva bizonyítani látszottak, hogy a lugdunumi sírból előkerült szett hiánytalan.²⁵ 1979-ben újabb garnitúra került elő, a bulgáriai Ljublen lelőhelyről. **(2. kép)** A ljubleni ezüst betűveretekből **(kat. no. 85-93.)** álló VTERE FELIX-garnitúra, melyből csupán az "L" betűt formázó veret hiányzott, egy halommal borított hamvasztásos sírból került elő, mely az övveretek mellett egy vas lándzsahegyet és orvosi eszközöket is tartalmazott.²⁶ A sírból előkerült kilenc érme közül a legkésőbbi Diadumenianus Caesar (217-218) verete volt, így D. Ovcsarov a Kr. u. 3. század első felére keltezte a halomsírt.²⁷ A leletek funkciója alapján úgy gondolta, hogy az övvereteket tartalmazó férfisírban egy, a hadseregben szolgáló *medicus* lehetett eltemetve.²⁸ A harmadik garnitúra, mely majdnem teljes egészében ránk maradt, a horvátországi Varaždinske Toplice (Aquae Iasae) lelőhelyről származik. **(3. kép)** A lelet még 1962-ben került elő B. Vikić és M. Gorenc ásatásán, de csak 2006-ban került közlésre.²⁹ A lelet az aquae iasae-i fürdőkomplexum déli melléképületéből került elő, az egész cingulum (melyhez két szíjvégveret is tartozott) valószínűleg votív felajánlasként került teljes állapotban a lelőhelyére.³⁰ A varaždinske toplicei szettből **(kat. no. 16-23.)** mindössze két betűveret hiányzik (az "R", illetve az egyik „E” betűt formázó).

A jelentősebb, szinte hiánytalan leletek közlése mellett a magukban álló, szórványosan előkerülő veretek publikálása is folyamatossá vált az utóbbi években a katonai felszerelések között.³¹ Elterjedésük jellemzően a Duna-vidéki provinciákhoz köthető **(9. kép)**, legnagyobb számban Pannonia **(11. kép)** és Dacia területéről kerültek elő, emellett kisebb számban a két Moesia és Raetia területéről is ismertek. Néhány ismeretlen lelőhelyű példány is közölt **(kat. no. 151-154.)**, melyek valószínűleg Pannonia vagy Noricum területéről származhatnak. A Duna-vidéken kívülről előkerült betűveretek közé csupán a lugdunumi övgarnitúrát **(kat. no. 1-9.) (1. kép)** és egyetlen dura europosi lelőhelyű példányt **(kat. no. 133.)** sorolhatunk, ám ezek felbukkanását a Clodius Albinus ellen felvonuló hadseregben és Dura Europos helyőrségében egyaránt jelenlévő³² pannoniai csapatokkal magyarázhatjuk. Néhány britanniai

²⁵ Ulbert 1974, 211-213.

²⁶ Овчаров 1979, 33-34. Обр. 5-6.

²⁷ Овчаров 1979, 42.

²⁸ Овчаров 1979, 46.

²⁹ Galić – Radman-Livaja 2006, 165 et seqq., Radman-Livaja 2010, 254.

³⁰ Galić – Radman-Livaja 2006, 182-183; az aquae iasaei fürdőkomplexum forrászentélyként is működhetett (hasonlóan a britanniai Aquae Sulis forrászentélyéhez)

³¹ Petculescu 1991 (Dacia), Bíró 2004, 72; 117. 8. tábla; Radman-Livaja 2004, 94-95. (Siscia), Radman-Livaja 2005 (Teutoburgium), Hoss 2006 (birodalmi szintű gyűjtés, a teljes korábbi irodalommal), Radman-Livaja 2008 (Burgenae), Redžić 2008 (Viminacium és környéke)

³² James 2004, 16-20.

bronz betű formájú veret³³ **(10. kép)** esetében kérdéses, hogy funkcionálisan az VTERE FELIX övveretek közé sorolhatjuk-e őket.³⁴ Méretük és felerősítésük módja ugyan erre utalhat, ám kidolgozásuk, a betűk formája teljesen eltérő a Duna-vidéken előforduló leletekétől. A britanniai tárgyak kivétel nélkül "V" betűt formáznak,³⁵ ezeken kívül pedig semmilyen más betű formájú veret nem ismert a tartomány területéről, mely tovább cáfolja, hogy valóban övveretekről lehet szó. Teljes bizonyossággal azonban mégsem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy valóban övekre erősítve használhatták ezeket a vereteket is, mivel az VTERE FELIX felirat katonai kontextusban való 2-3. századi használata Britanniából, vagy legalábbis a Római Birodalom északnyugati részéből eredeztethető.³⁶

Legmagasabb számban Pannonia területéről ismertek VTERE FELIX-típusú övveretek (köztük egy majdnem teljes garnitúra Aquae Iasae lelőhelyről), így kontextuális elterjedésük itt vizsgálható legjobban. **(11. kép)** Az ismert veretek egy nagyobb része közöletlen, ezek közül pedig mintegy tucatnyinak³⁷ **(kat. no. 75-84.)** csak hozzávetőlegesen volt meghatározható a lelőhelye („Dél-Dunántúl”). A betűveretek többsége szórványként került elő, ez alól csak a savariai (temetkezésből)³⁸ **(kat. no. 65-66.)** és almásfüzitői vicusból származó (egy szemégtödör 3. századi betöltéséből)³⁹ **(kat. no. 33.)** darabok képeznek kivételt. Nem meglepő módon a leletek előkerülési helyei főként a fontosabb katonai felvonulási útvonalak mentén koncentrálódnak, i. e. a Borostyánkőút és a limes lelőhelyein, egy "T" betűt formázó veret pedig a cserdi (Baranya m.) villagazdaság (Kr. u. 1/2-4. sz.) területéről származik.⁴⁰ **(kat. no. 61.)**

A Dacia területéről származó betű formájú veretek **(kat. no. 115-132.)** száma csekélyebb, ám lelőkörményeik néhány esetben közelebbről is ismertek; jellemzően (hamvasztásos) temetkezésekből és katonai táborokból kerülnek elő. A lelőkörmények szempontjából egy apulumi **(kat. no. 115.)** és egy bruiui lelőhelyű sírt **(kat. no. 116-118.)** említhetünk, melyek bizonyítják, hogy a betű formájú övvereteket karikáscsatos övcsatokkal együtt is használták (legalább másodlagosan), de ugyanitt kell említenünk a Slaveniből

³³ Great Walsingham – Bagnall Smith 1999, 32-34. No. 21. Pl. VI.A; South Shields – Allason-Jones – Miket 1984, 238. kat. no. 3.881. = RIB II, 1071; Kidlington – Wright 1951, 140. no. 2.

³⁴ A brit kutatás általában votív tárgyként interpretálja őket – v. Bagnall Smith 1999, 32-34.

³⁵ A South Shields-i verettel kapcsolatosan vannak arra irányuló utalások, hogy eredetileg "M" betűt formázhatott, cf. RIB II, 1071

³⁶ v. inf.

³⁷ Az ún. „kaposvári gyűjtemény”; a MNM-ban őrzött, a Kaposvári Rendőrség által lefoglalt leletanyag, mely évekig tartó illegális fémkeresős mükincsrahlás során halmozódott fel. Az ügghöz és a leletanyag értékeléséhez v. Mráv – Szabó 2006.

³⁸ Bíró 2004, 72; 117. 8. tábla

³⁹ Előzetesen: Horváth 2006

⁴⁰ Szabó 2012, 2-5.

előkerült, a tárgytypus keltezése szempontjából kiemelkedő fontosságú veretet **(kat. no. 130.)** is, amely egy Kr. u. 250 körülre keltezhető égésrétegből származhat.⁴¹ A két Moesia területéről egyelőre csak Viminacium **(kat. no. 94-114.)**, illetve Ljublen **(kat. no. 85-93.)** lelőhelyekről ismertek VTERE FELIX-típusú betűveretek, ám ezek mindegyikének jól ismertek az előkerülési körülményei, viz. kizárólag (hamvasztásos)⁴² temetkezésekből származó példányokat sorolhatunk ide. A típus legnyugatabbi (leszámítva a lugdunumi és a kérdéses britanniai vereteket) előfordulása a raetiai limes két (egyébként a limes mentén egymással szomszédos) lelőhelye, Celeusum (Pförring) **(kat. no. 10.)** és Abusina (Eining) **(kat. no. 11-13.)**.

III. BETŰ FORMÁJÚ ÖVVERETEK ÉS ÖVGARNITÚRÁK KÜLÖNFÉLE OLVASATTAL

Az "*Utere felix!*" olvasatot adó övgarnitúrák és övveretek mellett – igaz, jóval ritkábban – olyan példányok is ismertek, amelyek egészen más feliratot mutatnak. Ezek létezése azonban sokáig bizonytalan volt – a legutóbbi időkig mindössze egyetlen, szórványként előkerült "S" betűt formázó veret **(kat. no. 14.)** volt ismert az ausztriai Maria Saalból, mely minden formai kritérium alapján bizonyíthatóan cingulumhoz tartozott. Csak 2006-ban került közlésre⁴³ egy egyedülálló, görög betűkből álló teljes ezüst övgarnitúra, melynek betű formái veretei a "ΜΝΗΜΩΝ" (*Emlékezz!*) feliratot adják ki összeolvasva. **(4. kép) (kat. no. 134-139.)** Az övkészletet egy németországi magángyűjteményben őrzik, lelőhelye és előkerülésének körülményei egyaránt teljesen ismeretlenek; a görög nyelvű feliratból és a lelettípus Duna-vidéki jellegéből csupán feltételezhetjük, hogy a talán valamelyik balkáni tartományból származhat. A közelmúltban T. Fischer további két, szintén németországi magángyűjteményekben őrzött övkészletet tett közzé.⁴⁴ Az első, ezüst övveretes garnitúra **(5. kép) (kat. no. 140-143.)** olvasatát T. Fischer "*Leon^i*"-ként adta meg (i. e. "*az oroszlán*nak"; a "*leo, leonis, masc.*" főnév sing. dativusa), használatát pedig egy hasonló feliratot viselő, szintén magángyűjteményből származó csüngődísz alapján Caracalla (211-217) személyes testőrségéhez,⁴⁵ az ún. „oroslánokhoz” kötötte.⁴⁶ Ez a feloldásai javaslat azonban nem ad elfogadható magyarázatot az utolsó veret ligatúráján látható széles kereszttag értelmezésére, de az alább ismertetésre kerülő aquincumi garnitúra is bizonyítja, hogy a

⁴¹ Petculescu 1991, 394.

⁴² A ljubleni leletegyüttes esetében ráadásul halommal borított.

⁴³ Hoss 2006, 237-239.

⁴⁴ Fischer 2012a, 65-68.

⁴⁵ Welwei 1992, 231-239.

⁴⁶ Fischer 2012a, 65-66.

betűveretes övgarnitúrák tulajdonosuk nevét is feltüntethették. Éppen ezért a magunk részéről helytállóbbnak véljük a "*Leon^t^i*" (i. e. a *Leontius* vagy *Leontus* személynév genitivusa) olvasatot. A T. Fischer által közölt másik, bronzból készült betűveretekből álló övgarnitúra **(6. kép) (kat. no. 144-150.)** feliratának feloldása nem okoz nehézséget: "*leg(io) III Cyr(enaica)*" – eredeti lelőhelye talán éppen a feliraton megnevezett legio állomáshelye, Syria lehetett. Az övgarnitúrához karika formájú bronzcsat, két középgyűrűs, alsó pálcatagos bronz szíjvégveret, egy íjat formázó bronzveret, egy volutás díszítésű bronz övveret tartozott, melyek alapján nagy biztonsággal a 3. századra (azon belül is legvalószínűbben a késő Severus-korra) keltezhetjük.

Mivel ezeknek a németországi magángyűjteményekben őrzött övgarnitúráknak mind a lelőhelyeik, mind a lelőköörülményeik teljesen ismeretlenek, így kiemelkedő jelentőségű az az ezüst betű formájú veretekből álló, mindezidáig közöletlen⁴⁷ övgarnitúra **(7-8. kép) (kat. no. 25-31.)**, amely az aquincumi katonaváros területéről, egy sírból **(13. kép)** került elő 2002-ben,⁴⁸ Madarassy O. és Kirchhof A. leletmentő feltárásán.⁴⁹ A sír egy 2-3. századi épületből került elő, amely az aquincumi canabae délnyugati szélén, a Selmeci u. és a San Marco u. (Budapest, III. kerület) kereszteződésénél található. **(12. kép)** Az épületnek csupán a nyugati része ismert, területén a 2002-es leletmentést megelőzően mindössze csak egy feltárássra került sor,⁵⁰ funkcionálisan pedig nagyobb lakóépületként lehetett meghatározni. Az épület eredeti alapjait a 2. században emelték, a 3. század elején csaknem teljesen átalakították. A 3. század első felében többször átépítették, fűtőrendszerét felújították⁵¹ – az épület ebben a formájában nagyjából a század középső harmadának végéig (ca. 260/270) lehetett használatban,⁵² ezt követően a romba dőlt lakóépületet elplanírozták. A területet felhagyása után – a katonaváros más részeihez hasonlóan – temetőként használták.⁵³ Ennek az épületnek a belső részén került elő a szórthamvas téglasír,⁵⁴ **(13. kép)** amely az övgarnitúrát is tartalmazta, így temetkezés egyértelműen későbbi az épület felhagyásánál. A sírból az ezüst cingulumon kívül egy gladiátorokat ábrázoló, tűzaranyozással díszített ezüst fibula, egy

⁴⁷ Fehér Bence ugyan említi és helyes olvasattal, ill. képpel együtt közli a *Tituli Aquincenses III.* kötetében, de a tárgyak pontos funkcióját nem ismerte fel. Ezenfelül nem kerültek még közlésre az övgarnitúra szerves részét képező áttört lemezek sem – v. TitAq 1434.

⁴⁸ A leletek feldolgozása jelenleg is folyamatban van a szerző által, ennek fényében jelen dolgozatunkban csak részeredményeket közölhetünk.

⁴⁹ BTM Régészeti Adattár, Ltsz. 2332-2006.

⁵⁰ Madarassy 2000, 52-54.

⁵¹ ibid.

⁵² ibid.; Madarassy – Sz. Kirchof 2002, 191-192.

⁵³ Madarassy – Sz. Kirchof 2002, 191-192.

⁵⁴ BTM Régészeti Adattár, Ltsz. 2332-2006. – Ásatási napló (2002. október 24.); ún. 1. számú sír

„körte formájú palack” és „félgömbös aljú üvegtál” is előkerült. **(13. kép)** Az üvegedények⁵⁵ formai párhuzamaik alapján nem keltezhetőek pontosabban a 3. századon belül, de hasonló formák általánosan elterjedtek voltak a 3-4. században.⁵⁶ A fibula formai párhuzamai jól ismertek Pannonia területéről,⁵⁷ ám szórványos voltak vagy lelőköörülményeik (néhány esetben lelőhelyük) ismeretlensége miatt a típus csak ikonográfiai alapon keltezhető a 2-3. századra.⁵⁸ Az aquincumi sírból előkerült gladiátoros ruhatű így szintén kiemelkedő fontosságú, mind ismert kontextusa és lelőhelye, mind pedig gazdag és aprólékos kidolgozottsága miatt.

A cingulum összesen hét betű formájú övveretből **(kat. no. 25-31.)** és két széles, opus interrasile technikával díszített téglalap formájú ezüst övlemezből áll. **(7-8. és 20. kép)** Az övvereteket nem a halottal együtt égették el, hanem a hamvak beszórása után nem sokkal helyezték a sírba, a valamennyire már kihűlt, kalcinálódott csontokra. A hőhatás és a korrózió következtében a tárgyak megégték, összeroppedeztek és kisebb darabokra törtek, de jobbára épségben megmaradtak, ám ennek ellenére a felirat olvasatának hiányossága miatt nyilvánvaló, hogy néhány övveret teljesen elpusztult az évszázadok alatt. A betűk a sírból előkerült, *"in situ"* helyzetükben **(13. kép)** semmilyen értelmes olvasatot nem adnak ki, amely hipotetikussá teszi a felirat értelmezését. A meglévő betűk, tudniillik "A", "G", "I", "M", "N", "S" és "Y" értelmezéseként Fehér B. a *"Ganym[ed]is"* olvasatot javasolta,⁵⁹ amely egyelőre plauzabilisnak tűnik; valójában – a betűk *in situ* sorrendjének ellentmondása és a két hiányzó betűveret ellenére – az egyetlen értelmes szó, amelyre a felirat kiegészíthető.

Az aquincumi ezüst cingulum keltezéséhez tehát elsősorban az épület rétegtani megfigyeléseken alapuló kronológiája nyújthat támpontot – a sír és mellékleteinek földbe kerülésének (nem pedig készítésének!) *terminus post quem*-jét az épület elpusztulásának 260/270 körülre helyezhető időpontja adja meg, a garnitúrának tehát kevéssel ezelőtt kellett készülnie. A kronológiát tovább pontosíthatjuk az övkészlethez tartozó ezüst lemezek **(20. kép)** stíluskritikai elemzésével. Az övlemezek széles, nagyjából téglalap formájúak, a lemezek középső része egy vonalban áttört sormintával díszített. A két lemez töredékesen maradt fenn, néhol hiányosak, ám ennek ellenére áttört díszítésük jól rekonstruálható, s az is megfigyelhető, hogy a két lemez sormintája egyértelműen apró eltéréseket mutat. A két lemez mindegyikén áttört levél (vagy szív) alakú minták váltakoznak, az egyik lemezen háromszög,

⁵⁵ A két üvegedény pillanatnyilag leltározatlan, pontos helyük a BTM Aquincumi Múzeum átmeneti raktárán belül ezért egyelőre ismeretlen.

⁵⁶ Isings 1957, 113. Form 96 & 111. Fig. 101; Barkóczi 1988, 55. F. 13. & 137-138. F. 118.

⁵⁷ Prohászka 2001, 135-139.

⁵⁸ Prohászka 2001, 137-139.

⁵⁹ TitAq 1434

míg a másikon szögletes, "T" alakú mintákkal. A levél alakú áttört minták a 3. századi ötvösművészetben meglehetősen ritkák. Hasonlóval találkozhatunk egy, a kölni RGZM gyűjteményében őrzött ezüst övgarnitúrán⁶⁰ **(17. kép)** és egy németországi magángyűjteményben őrzött ezüst övvereten **(18. kép)** is⁶¹ – mindkettő ismeretlen lelőhelyű, T. Fischer a 3. század közepére keltezte a használatukat.⁶² Néhány niellóberakással díszített militarián is feltűnik a levélminta **(16. kép)**,⁶³ ezeket az újabb kutatások alapján a 3. század utolsó harmadára (szűkebben talán körülbelül a 260-280 közötti időszakra) keltezhetjük.⁶⁴ Hasonló levélminta tűnik fel a pfaenhofeni⁶⁵ és westerndorfi (Helenius-kör, Onniorix-kör)⁶⁶ terra sigillata műhelyek formakincsében is, melyek a 3. század első felében üzemeltek. **(19. kép)** A háromszögletű áttört motívummal díszített lemez hátsó oldalának egyik rövidebbik végén egy 0,8 cm magas, "T" alakú lapos szegecsot figyelhetünk meg. **(14. kép)** A lemezek felerősítésére négy-négy, félgömbös fejű ezüst szegecs szolgált, így ennek a stíftnek bizonyosan más funkciója volt.⁶⁷ Az aquincumi övlemezek mindegyikén az egyik rövidebb oldal volutás záródású. A széles, téglalap alakú áttört ezüst övveretek egyetlen párhuzama a čaušewoi (Bulgária) kincsleletből ismert.⁶⁸ **(15. kép)** A lemezek itt szintén párban kerültek elő, noha formájuk és díszítésük kissé eltérő, az aquincumi lemezekkel való azonos funkciójuk nem lehet kérdéses. A čaušewoi kincslelet mintegy 1200 ezüst antoninianust is tartalmazott, melyek közül mintegy 740 Maximinus Thrax (235-238) és III. Gordianus (238-244) verete volt.⁶⁹ A lemezek és az övgarnitúra készítésének idejét mindezek alapján a 3. század közepére körvonalazhatjuk, nagyjából a 240/250 körüli időszakra.

IV. TIPOLOGIAI ÉS KRONOLÓGIAI KÉRDÉSEK

Külön tárgyaltuk az VTERE FELIX feliratot és az egyéb feliratokat olvasatként adó övvereteket, övgarnitúrákat, ám a két csoport nem csupán az olvasat szempontjából különül el. Az VTERE FELIX-típusú övgarnitúrák formailag sokkal egységesebbek, általában azonos csatszerkezettel bírnak és anyaguk (bronz) is egységesnek mondható, néhány kivételtől

⁶⁰ Fischer 2012b, 128-129. Abb. 145.

⁶¹ Fischer 2012b, 128-129. Abb. 146.

⁶² Fischer 2012b, 128-129.

⁶³ Martin-Kilcher 1985, 172.

⁶⁴ Mráv 2010, 22-23.

⁶⁵ Kellner 1964, 80-91. Abb. 3. 8; Abb. 4. 33.

⁶⁶ Gabler – Kellner 1994, no. 142.

⁶⁷ v. inf.

⁶⁸ Welkow 1938, Taf. 25, 10-11.

⁶⁹ Welkow 1938, 105-107.

eltekintve, egyes betűk pedig közös jellemzőkkel rendelkeznek. Ezek közül a legáltalánosabb a néhány "E" betű alsó előforduló hurok. **(kat. no. 2; 18; 34; 57; 67; 10; 107; 153.)** Funkcionálisan nyilvánvalóan a hurkos övveretekhez⁷⁰ kapcsolhatjuk őket, ám arról, hogy pontosan mi is ez a funkció, a kutatásban eltérőek a vélemények.⁷¹ Szintén a típus jellegzetessége az "V" (és néha "X") betűkön látható volutás zárótag,⁷² amely a 2-3. századi övveretek – egyébként sajátosan Duna-vidéki – jellemző díszítése.⁷³ Az VTERE FELIX-típusú övgarnitúrákhoz köthetjük a trombitamustrás díszítésű zsanéros szíjvégvereteket⁷⁴ is, amint ezt az Aquae Iasae-ből előkerült szett és néhány viminaciumi sírlelet⁷⁵ is bizonyítja. Az ebbe a típusba sorolható övgarnitúrák csatszerkezete általában valamelyik övverethez csatlakozó, egyszerű szögletes (Lugdunum) vagy pelta formájú (Aquae Iasae, Ljublen, Carnuntum) csatkarika, esetleg karikacsat (Bruui, Apulum). A betűk formájára jellemző az egyszerűség, általában csak a kezdő "V" betű díszesebb, de ritkán előfordul, hogy volutásindás motívumokkal díszítik őket (Porolissum, Siscia). Bizonyosan ligatúrák betűveret csupán egyetlen ismert, Viminaciumból ("T" és "E") **(kat. no. 95.)**, noha sok helyen – tévesen – az "V" betűvereteket "VT" vagy "VTE" nexusként publikálják, fentebb említett díszítettségük és a lugdunumi garnitúra eredeti, 1950-es téves olvasatának⁷⁶ átvétele miatt. Egy ismeretlen lelőhelyű, gazdagon díszített példányról is feltételezhetjük, hogy "FE" ligatúraként olvashatjuk. **(kat. no. 154.)**

Az egyéb feliratokat mutató garnitúrák esetében a csatszerkezet változatossága jóval nagyobb. A "MNHMΩN"-garnitúra esetében pelta formájú csatot láthatunk, míg a leg(io) III Cyr(enaica) olvasatot mutató garnitúra esetében karikacsattal találkozhatunk, de emellett egyéb övvereteik (pl. a szíjvégveretek) is teljesen eltérőek, a Leon[^]t[^]i olvasatú garnitúrának pedig nem ismert a csatszerkezete. Az aquincumi övgarnitúra esetében a sírból nem került elő csatra vagy csatszerkezetre utaló bármilyen nyom, az egyik lemez alsó részén azonban sikerült megfigyelni egy "T" alakú, lapos stiftet, amely funkcionálisan bizonyára csatszerkezetet alkothattott a másik lemez "T" alakú (az első lemeztől egyébként eltérő) áttört motívumaival. A két lemez áttört sormintájának eltérése, illetve az a tény, hogy a "T" alakú stiftet csak az egyik lemezen figyelhetjük meg, arra engednek következtetni, hogy ezeket a

⁷⁰ Oldenstein 1976, 203-205.

⁷¹ ibid.; Fischer 2012a, 63-66. Abb. 8a-b.

⁷² e. g. kat. no. 1; 14; 16; 32; 33; 41; 49-55; 64; 151; 152.

⁷³ e. g.: FbÖ 35 (1996), 472. Abb. 413. (Breitenbrunn), FbÖ 26 (1987), 238. Abb. 501. (Carnuntum), FbÖ 27 (1988), 306. Abb. 511. (Carnuntum), FbÖ 32 (1993), 750. Abb. 682. (Carnuntum), FbÖ 32 (1993), 751. Abb. 708. (Carnuntum)

⁷⁴ Radman-Livaja 2004, 95. kat. no. 288-289; Galic – Radman-Livaja 2008, 167. Il. 2.

⁷⁵ Redžić 2008, 162. Pl. 1. 1g-h; 2d; 12a

⁷⁶ v. sup.

jelenségeket egyfajta sajátos, ezidáig párhuzam nélküli csatszerkezetként értelmezhetjük: az övet a "T" alakú stiftnek a másik lemez valamelyik áttört, szögletes nyílásába történő beakasztásával lehetett bekapcsolni. **(21. kép)** Egy ilyen egyedi megoldás szokatlansága talán elfogadhatóbbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy az egész övgarnitúra rendkívül unikális.

A betű formájú cingulumveretek tipológiai elkülönülése ellenére kronológiai szempontból mindenképpen együtt kell tárgyalnunk a két típust, hiszen ilyen szempontú eltérésüket nem bizonyítja a feliratok olvasatának különbözősége, a jól keltezhető leletek száma pedig külön-külön csekély. Mindemellett a betűveretek használatának szokása – függetlenül a megjelenített felirattól – egy időszakon határozható meg. A két legkorábbi, biztos keltezéssel rendelkező leletünk a 197-re (pontosabban 194-es terminus post quemmel rendelkező) lugdunumi sírból előkerült garnitúra, illetve a ljubleni halomsír 217-218-as terminus post quemmel rendelkező ezüst övkészlete.⁷⁷ A Dacia területéről előkerülő darabok közül egy potaissai darab valószínűleg a Severus-korra keltezhető, mígy egy másik, slaveni lelőhelyű veret égés nyomait mutatta, mely alapján L. Petculescu úgy feltételezte, hogy a lelőhely 250 körülre datált pusztulási rétegéből származhat.⁷⁸ A daciai darabok terminus ante quemjét a tartomány feladásának időpontjával (271-273 körül)⁷⁹ adhatjuk meg. Ennél biztosabb támpontot nyújt az aquincumi ezüst övgarnitúra, melyet nagy valószínűséggel 240/250 körülre keltezhetünk. Összességében a betűveretes övgarnitúrák készítését és használatát szűkebben a 2. század legvégétől a 3. sz. közepéig terjedő, bővebben pedig a 2. század végétől a 3. század középő harmadáig terjedő időszakban határozhatjuk meg.

V. EPIGRAPHICAI ASPEKTUSOK

A betű formájú cingulumveretek sajátos jellegüknél fogva alkalmasak a felirattani szempontú vizsgálatra is. Azok az övgarnitúrák, amelyek veretei különféle feliratokat formáznak, kevésbé alkalmasak erre az elemzésre, egyfelől kis számuk, másfelől a feliratok egyszerűsége miatt. Az összesen négy ismert övkészlet közül kettőnek a felirata a legelfogadhatóbb olvasatok szerint személynevet (*Leontius*, ill. *Ganymedes*) jelöl. A "MNHMΩN"-övgarnitúra feliratának nem ismert párhuzama, míg a leg(io) III Cyr(enaica) feliratú övkészlet olvasata nem igényel különösebb epigraphikai elemzést. Annál több példája ismert azonban az "Utere felix!" jókívánság "*instrumentum inscriptum*" jellegű használatának,

⁷⁷ Ide sorolhatjuk a Leon^{ti} feliratú övgarnitúrát is, ha elfogadjuk T. Fischer értelmezését, ez esetben a felirat olvasata Leon^{ti}, az övkészletet pedig Caracalla uralkodásának idejére (211-217) keltezhetjük; v. sup.

⁷⁸ Petculescu 1991, 394.

⁷⁹ Bodor 1973, 30-39.

amelynek 2-3. századi kontextusban való felbukkanása érdekes adalékként szolgálhat a tárgytypus történetéhez, illetve közelebb vihet egy, a 2-3. századi cingulumvereteket általánosan övező vitás kérdés megválaszolásához, mely szerint inkább katonai vagy civil személyekhez köthetjük-e a használatukat.⁸⁰

Az "VTERE FELIX" felirat több tárgytypuson⁸¹ is feltűnik a római császárkorban, leggyakrabban a későrómai időszakban (ritka esetekben görög megfelelőjével – „ευτυχω χω”) ⁸² találkozhatunk viseleti és használati tárgyakon, melyek funkciójukat tekintve többnyire a largitiohoz, reprezentációhoz kötődnek.⁸³ Funkcionális szempontból kivételes csoportot képeznek azok a 4. századi ólom tükörkeretek,⁸⁴ melyek hasonló feliratot viselnek ("Utere felix / bene!"), s votív, illetve apotropaikus jellegű, kultikus tárgyként kerültek interpretálásra.⁸⁵ Az (elsődleges) felirattal rendelkező használati tárgyak általában véve is értéket és minőséget jelölnek, melyet csak egy szűkebb réteg volt képes megfizetni, a császári largitiohoz köthető későrómai tárgyak esetében pedig nyilvánvaló a megajándékozottak magasabb társadalmi rangja.

A 2-3. században jóval ritkábban tűnik fel a jókívánság különféle tárgyakon, előfordulásai közül talán a legkorábbi néhány britanniai bronztárgy, melyeknek pontos funkcióját eleddig még nem sikerült tisztázni, ám többnyire szíjvégveretként értékeli őket a kutatás.⁸⁶ Eddig összesen három ilyen tárgyat ismerünk, kizárólag Britannia területéről: Deva (Chester),⁸⁷ South Shields⁸⁸ és Branodunum (Brancester)⁸⁹ lelőhelyekről. Sajnos mindegyik

⁸⁰ James 2004, 6-7.

⁸¹ e. g. Bullinger 1972, 276. fig. 1b. (Dujmovaca), 278. fig. 1c. (Würtemberg): két későrómai bronz övcsatot közül, melyen a felirat szerepel, ezek közül az egyikre rákarcoltak, valószínűleg másodlagosan került rá a felirat; CIL VIII, 22654, 5 – bronz gyűrű, „f<e>liciter utere” formában; Marshall, F. H.: Catalogue of the finger rings, Greek, Etruscan and Roman, in the Departments of Antiquities, British Museum. (London, 1907), 108. kat. no. 645. – bronz gyűrű, „utere / felix” felirattal; Tóth 1981, 147. kat. no. 39. Abb. 1, 39. – gyűrűhöz tartozó üvegpaszta gemma, „utere felix” felirattal; Tomlin, R.: III. Inscriptions. *Britannia* 41 (2010), 452. – aranyozott niellóberakásos IV. századi hagymafejes bronzfibula (Lankhills, későrómai temető), „Utere felix / vene vivas” (sic!) felirattal; CIL III, 6016, 4 – opus interrabile díszítésű arany fibula az Osztropatakai kincsből, „Utere felix” felirattal; CIL XIII, 10026, 9 – későrómai (5. sz.) korongfibula „Invicta Roma / utere [felix]”; AE 1937, 18 – arany-ezüst korongfibula (4. sz. vége), felirata: „Invicta Roma / utere [fe]l[ix]”. CIL XIII, 10025, 195 – üvegedény, „ut/ere / fel/iciter” felirattal; CIL XIII, 10025, 214. – üvegpohár, „ute[re] felix z(eses)” felirattal egy női sírból, terminus post quemjét egy Constans-érme adja meg; Cf. Thesaurus Linguae Latinae VI, 1. col. 444, 20. et seqq. és Noll, R.: *Römerzeitliche Fibelinschriften*. Germania 30 (1952), 398-399. Mindezekén kívül ki kell emelnünk a 3. század végére – 4. századra keltezhető ún. trieri igés poharakat ("Spruchbecher") melyek rendre feltűnik a jókívánság, v. Künzl, S.: *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierter Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts*. (Trier, 1997)

⁸² Alföldi-Rosenbaum 1994, 81-82.

⁸³ Alföldi-Rosenbaum 1994, 81.

⁸⁴ A MNM gyűjteményében: Németh-Szabó 2010, 109-112. Nr. 13-19.

⁸⁵ Baratta, G.: Uno specchio in piombo da Urbs Salvia. *Picus* 29 (2009), 67-74; Németh-Szabó 2010, 112-113.

⁸⁶ Allason-Jones-Miket 1984, 214.

⁸⁷ Allason-Jones-Miket 1984, 214.; *Journal of Chester and North Wales Architectural, Archaeological and Historical Society* 8 (1902), fig. 36. - Utere / felix.

darab szórványleletként került elő, töredékesen, megmaradt hosszuk 5-6 cm között mozog. Közös jellemzőjük, hogy egyik végükön egy lapított, háromszögletű hurok került kialakításra, felső (feliratos) felületükön pedig enyhén kidomborodó gerinc található, mely kissé háromszögletű keresztmetszetet ad a tárgyagnak. A felirat betűit a negatív öntőformában alakították ki, mélyedéseit a South Shieldsből előkerült darabon piros, illetve kék emailberakással töltötték ki. Az "VTERE FELIX" felirat⁹⁰ két sorban helyezkedik el, mindegyik sort egy félhold alakú motívum zárja. A díszítéstechnika stíluskritikai párhuzamai alapján L. Allason-Jones a Kr. u. 150 körüli időszakra keltezte a tárgytypust.⁹¹ A South Shieldsből származó leletet S. James egy hasonló, dura-europosi párhuzam alapján zsanéros végű szíjvégveret töredékeként értékelte, amely némiképp szűkebb keltezést adhat a tárgyagnak.⁹²

Szintén lehetőség adódik a 2-3. századi keltezésére annak a brigetioi lelőhelyű, Herkules-bunkó formájú arany csüngőnek, melyet a MNM gyűjteményében őriznek, s amely az "VTERE FELIX / LVPIA BF FLORENTIO" ⁹³ feliratot viseli.⁹⁴ Tóth E. a Kr. u. 4. századra keltezte a tárgyat J. Werner nyomán,⁹⁵ aki késő császárkori és kora népvándorláskori (6-7. sz.) germán csontból és fémből készült Donar-amulettekkel hozta összefüggésbe a Herkules-buzogányokat is.⁹⁶ Számos lelet utal azonban arra, hogy a Herkules-bunkó már a Kr. u. 2. század végétől kezdve feltűnik a provinciális ékszerműhelyek alapvető formakincsében.⁹⁷ A brigetioi aranycsüngő datálása tehát meglehetősen bizonytalan: a 2. század végétől a 4. század egészén át terjedő időszak szóba jöhet. Nem módosíthat ezen a beneficiarius említése sem, mivel a hivatal a 4. században is működött.⁹⁸

⁸⁸ Allason-Jones–Miket 1984, 214. Nr. 3.726.

⁸⁹ Tomlin, R. S. O. – Hassall, M. W. C.: Roman Britain in 2006. III. Inscriptions. *Britannia* 38 (2007), 359. fig. 15. (Portable Antiquities Scheme, NMS-FF92F5) - *Ut[ere] / fe[lix]*

⁹⁰ A tárgytypusnak ismert egy felirat nélküli változata is, szintén South Shields erődjéből: Allason-Jones–Miket 1984, 214. Nr. 3.727.

⁹¹ Allason-Jones–Miket 1984, 214.

⁹² James 2004, 84. kat. no. 135.

⁹³ az AE 1981, 714 alatt közölt olvasat szerint „*Utere felix / Florentio Lupia(no?) b(ene)f(iciario).*”, véleményünk szerint azonban a Lupia ebben az esetben nem egy rövidített cognomen, hanem a dedicator (Lupia) neve, ezért a következő olvasatot tartjuk helyesnek: „*Utere felix / Lupia b(ene)f(iciario) Florentio.*” (i. e.: „*Használd szerencsével! Lupiától a beneficiarius Florentiusnak.*”)

⁹⁴ Tóth 1981, 150-152. kat. no. 43. Abb. 4, 43. a-b.

⁹⁵ Werner 1964, 182.

⁹⁶ Werner 1964, 178-179.

⁹⁷ Popović, I.: Roman Jewelry in the Form of Hercules Symbols in the Central Balkans. *CTAPIINAP* 49 (1998), 89-90; Facsády A.: Arany ékszerek az aquincumi katonaváros temetőjének új feltárásaiból. *Budapest Régiségei* 35 (2002), 222.

⁹⁸ Nelis-Clément, J.: *Les 'beneficiarii': militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ier s. a.C. – VIe s. p.C.)* (Bordeaux, 2000), 333-339. ill. Annexe 2.

Külön kell foglalkoznunk egy feliratos medaillonnal (**22. kép**), melyet a párizsi Bibliothèque National gyűjteményében őriznek,⁹⁹ s szintén az "VTERE FELIX" feliratot viseli, ám a keltezését illető kérdéseket még nem tisztázta a kutatás. Provenienciája teljesen ismeretlen, ahogy pontos funkciója is, de eddigi közlői medaillonként értelmezték. Anyaga bronz,¹⁰⁰ átmérője 11,7 cm, közepén egy átfúrás látható. A korong alakú tárgy hátsó oldala teljesen díszítetlen, felső oldalának külső részét egy bekarcolt farkasfogazásos mintájú keret szegélyezi. A kerek képmezőt egy horizontális vonal választja egy alsó és egy felső részre, a medaillon képeit és feliratait kivétel nélkül bekarcolással alakították ki. A felső képmező jobb, illetve bal oldalán öt-öt álló katona látható, kezükben ovális pajzsot tartanak, fejükön forgódíszes sisakot viselnek. A katonák fölött egy-egy vexillum található bekarcolva: a bal oldali vexillum mellett a "*leg(io) XX V(aleria) V(ictrix)*" felirat olvasható, mellette egy vadkan ábrázolása látható, míg a jobb oldali vexillum mellett a "*leg(io) secunda Augus(ta)*" feliratot láthatjuk, s egy bekarcolt capricornust. A két vexillum között, a képmező közepén egy szárnyait széttáró sas található, mely karmaiban villámköteget tart. A sas alatt az "*Aurelius Cervianus*" név olvasható. Az alsó képmezőben állatküzdelmi jelenet látható: középen egy szarvasra ugró, a bal oldalon pedig egy nyúlra vetődő kutya, a jobb oldalon egy oroszlán, míg alul két páva és egy virág került kialakításra, az alsó képmező bal felső részén pedig az "*Utere felix!*" felirat olvasható.

A medaillonon említett két legio nagyjából a Flavius-kortól kezdve folyamatosan Britanniában állomásozott:¹⁰¹ a legio II Augusta cca. Kr. u. 75 óta Isca Silurum (Caerleon)¹⁰², a legio XX Valeria Victrix pedig cca. Kr. u. 83/84 óta Deva (Chester) legiostáborában. A tartomány állandó legionarius helyőrségének rendje nagyjából Hadrianus uralkodása (Kr. u. 117-138) alakult ki, amikor a provincia harmadik legioja, a legio VI Victrix elfoglalta állomáshelyét Eburacum (York) legiostáborában. Ez a felállítás csak a tartomány területének első felosztásával változott meg, melyre valamikor Caracalla uralkodása (211-217) alatt került sor.¹⁰³ Ekkor a három legio közül kettő, a legio II Augusta és a legio XX Valeria Victrix Britannia superior területére, a legio VI Victrix pedig Britannia inferior területére került. Mivel a medaillonon csak a II Augusta és a XX Valeria Victrix neve szerepel, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a tárgy Britannia kettéosztása után készült. Szintén emellett szóló érv,

⁹⁹ Babelon-Blanchet 1895, 557-558. No. 1364. = CIL XV, 7164

¹⁰⁰ ibid. ezen kívül megjegyzi: „*la surface est argentée*”

¹⁰¹ Birley 2005, 227-230.

¹⁰² a legio II Augusta valamikor a 3. század utolsó harmadában elhagyta a legiostáborn és a Rutupiae (Richborough) helyőrsége lett – cf. Boon, G. C.: *Isca. The Roman legionary fortress at Caerleon, Mon.* (Cardiff, 1972), 64-66.

¹⁰³ Birley 2005, 334.

hogy a feltüntetett név – Aurelius Cervianus – nomen gentilije epigráfiai communis opinio alapján a constitutio Antoniniana (212) utánra keltezhető. A medaillon ikonográfiája alapján joggal vetették fel eddigi publikálói, hogy a tárgy a két említett legio vexillatioit ábrázolja, Aurelius Cervianus pedig esetleg a praepositus vexillationum¹⁰⁴ lehetett.¹⁰⁵ Ezt a feltételezést ugyan nem tudjuk alátámasztani, ám a legio II Augustából és a legio XX Valeria Victrixből álló vexillationoknak közös említésére vonatkozó epigráfiai bizonyíték ismert, méghozzá 219-ből,¹⁰⁶ mely esetleg további érv lehet a medaillon Severus-kor közepére való keltezésének, ha elfogadjuk a legiok vexillationak ábrázolásával kapcsolatos hipotézist.¹⁰⁷ A tárgy hadsereghez való kötődése egészen nyilvánvaló, ahogyan rajta keresztül Aurelius Cervianusé is, aki bizonyára valamilyen fontosabb pozíciót tölthetett be a hadseregben. A keltezést illetően, figyelembe véve a felsorolt érveket, a 3. század második évtizede biztos terminus post quemnek tűnik.

Időben szintén a 3. századra tehetőek azok a korai hagymafejes fibulák, melyek az "VTERE FELIX" feliratot viselik. A MNM gyűjteményében három¹⁰⁸ fibulát őriznek ebből a típusból, de hasonló tárgy ismert Lauriacumból¹⁰⁹ is, illetve egy müncheni magángyűjteményéből.¹¹⁰ A hagymafejes fibulák legkorábbi (Keller I A-B – Kr. u. 280-320 között)¹¹¹ csoportjának keltezését illetően számos eltérő vélemény született már a kutatásban,¹¹² de az újabban elfogadott eredmények alapján¹¹³ már a Kr. u. 3. század középső harmadától kezdődően is számolhatunk ezzel a típussal. A niellóberakásos díszítéstechnikát

¹⁰⁴ cf. Dobson, B. – Domaszewski, A.: *Die Rangordnung des römischen Heeres.*² (Böhlau, 1967), 117.

¹⁰⁵ Bishop–Coulston 2006, Pl. 3a; Frothingham, A. L. – Marquand, A.: *Archaeological News. American Journal of Archaeology Vol. 10, No. 2. (1895), 424-425.* Ez utóbbi az alsó képmезőn látható szarvas (latinul *cervus*) ábrázolását is összefüggésbe hozza a *Cervianus* cognomennel. – cf. CIL XV, 7183

¹⁰⁶ CIL VII, 964 = RIB 980; A. Birley olvasata (Birley 2005, 341-342.): *Im[p(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio)] Antoni[no] / P(io) F(elici) Aug(usto) b[is] co(n)s(uli) vexil(latio / leg(ionum) II Aug(ustae) et XX V(aleriae) V(ictricis) / item coh(ors) I Ael(ia) Hisp(anorum) / ∞ eq(uitata) sub cura M[o]/d[i] Iulii leg(ati) Aug(usti) [pr(o)] / pr(aetore) instante T(ito) Ael(io) / N[---] trib(nuo?) [---] / [---] temp[lum---]?*

Modius Iulius helytartóságához: Birley 2005, 341-342.

¹⁰⁷ A két említett legio vexillatioi még egy bar hill-i (CIL VII, 1139 = ILS 2480 = RIB 2171) és egy maryport-i feliraton (CIL VII, 401 = RIB 852) szerepelnek közösen, ezek pontosabb keltezése azonban nem lehetséges. Együtt szerepelnek továbbá egy Antoninus Pius-kori (egészen pontosan Kr. u. 155-159 közé keltezhető) newcastle-i feliraton (ILS 9116 = RIB 1322) is, ám itt a legio VI Victrix vexillatioja is fel van tüntetve, így kronológiailag aligha köthető a medaillonhoz.

¹⁰⁸ Tóth 1980, 140-144. kat. no. 31 (Intercisa; ezüst, niellóberakással díszített), kat. no. 32 (Bátaszék; bronz, niellóberakással díszített(?)) és kat. no. 33 (ismeretlen lelőhelyről; ezüst, niellóberakással díszített, felirata csak „Utere.”).

¹⁰⁹ Jobst 1975, 96-97, kat. Nr. 235. – ezüst fibula, „Ute(re) / felix.”

¹¹⁰ Demandt, A. – Engemann, J. (edd.): *Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog.* (Mainz, 2007), 360. I.13.110.; AE 2007, 1758b – Aranyozott bronzfibula, niellóberakással.

¹¹¹ Keller 1971, 32-35. Abb. 11-12.

¹¹² Tóth 1980, 146-153., a keltezés kérdését illető korábbi szakirodalommal

¹¹³ Tóth 1985, 33-34; Pröttel 1988, 349-353. A valószínűleg legkorábbi hagymafejes fibula a nicolaevo (Bulgária) kincsleletből származik, melynek elrejtését a Kr. u. 240-es évekre helyezhetjük. (v. Filow, B.: *Le tresor romain de Nicolaevo. Bulletin de la Société Archéologique Bulgare 4 (1914), 25.*)

alkalmazó műhelyek működését szintén a 3. század második felére keltezhetjük,¹¹⁴ a korai hagymagombos fibulák használatát és elterjedését pedig nagy biztonsággal köthetjük a katonasághoz.¹¹⁵ Talán hasonló fibulákra utalhat a *Historia Augusta*, amikor „*pallium Gallicum fibulatum*”-ot említ a fiatalon tribunussá kinevezett Probus (276-282) dona militariai között, melyeket Valerianus császártól (253-260) kapott.¹¹⁶ Az "VTERE FELIX" felirat a 3. századi fibulák egy szűkebb csoportján is feltűnik, melyeknek közös jellemzőjük az áttört díszítésű kengyel és a csuklós kereszttag. Tipológiaiilag a korai hagymafejes fibulák és a csuklós T-fibulák közötti átmenetként értékelhetőek,¹¹⁷ három példányon (Osztrópataka,¹¹⁸ Hallstatt¹¹⁹ lelőhelyekről, illetve egy közelebbről ismeretlen lelőhelyű, de a Duna-vidékről származó, a kölni Römisch-Germanisches Museum gyűjteményében lévő fibula¹²⁰) pedig opus interrasile technikával kialakított "VTERE FELIX" felirat olvasható. I. Popović ezt az áttört kengyelű fibulatípust stíluskritikai alapon és a feliratok alapján a korai hagymagombos császárfibulákkal hozta összefüggésbe, s tetrarchia-kori keltezést javasolt,¹²¹ ám mivel egyetlen lelettel sem rendelkezünk, amely biztosabban datálható kontextusból származna, fenn kell tartanunk az esetleges korábbi keltezés lehetőségét is. Ezt az is indokoltá teszi, hogy a típust a csuklós T-fibulák és a korai hagymafejes fibulák¹²² közötti átmenetnek, illetve azok derivátumának tarthatjuk.¹²³

Az "VTERE FELIX" felirat 2-3. századi előfordulásáról tehát összefoglalóan kijelenthetjük, hogy jókívánság vagy dedicatio gyanánt feltűnően népszerű volt a hadsereg, ill. a hadsereghöz köthető magasabb rangú személyek körében. A feliratot hordozó tárgyak egy része szűkebben keltezhető a 3. század középső harmadára – második felére, másik részük keltezése pedig bizonytalan, csak szélesebb intervallumban lehetséges. Területi elterjedésük sok esetben a

¹¹⁴ v. sup., Mráv 2010, 22-23.

¹¹⁵ Zabehlicky 1980, 1107-1108; Jobst 1975, 97. Valamivel későbbiek azok a tetrarchia- és Constantinus-kori, formailag szintén a korai hagymafejes fibulák közé sorolható ún. császárfibulák, melyeket magas rangú (katonai) funkcionáriusok viselhettek – cf. Noll, R.: Eine goldene „Kaiserfibel” aus Niederemmel. *Bonner Jahrbuch* 174 (1974), 239-240.

¹¹⁶ SHA vita Probi 4, 5. – cf. SHA vita Aureliani 46, 5.

¹¹⁷ Popović 2004, 225.

¹¹⁸ Popović 2004, 226. No. 3; Noll, R.: *Vom Altertum zum Mittelalter. Katalog der Antikensammlung I. Kunsthistorisches Museum, Wien.* (Bécs, 1974), 66. F 4. Abb. 45.; aranyból. Az 1790-ben előkerült leletegyüttes legújabb elemzése a Kr. u. 270-290 közötti időszakra keltezte annak deponálását, (cf. Prohászka, P.: *Az osztrópatai vandál királysír.* (Esztergom, 2004), 111-112.), ez azonban a tárgyak készítésének csak terminus ante quemjét jelenti. Cf. Popović 2004, 228.

¹¹⁹ Popović 2004, 226. No. 4. – ezüst

¹²⁰ Popović 2004, 226. No. 2. – bronz, aranyozott

¹²¹ Popović 2004, 229-230.

¹²² v. sup.

¹²³ A csuklós T-fibulák feltűnését a felső-germaniai és raetiai határszakaszon a 3. sz. elejére teszi a kutatás, további elterjedésüket a Duna-vidék irányába pedig a 3. század további évtizedeire. cf. Jobst 1975, 87-88; Böhme, A.: Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantell. *Saalburg-Jahrbuch* 29 (1972), 62; Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975.* (Augst, 1994), 145-147.

középső és alsó Duna-vidékre tehető, csakúgy, mint a betűvereteké. A felirat használatának kronológiájába ugyan beilleszthetők az "VTERE FELIX" betűveretek is, azonban az időben legközelebb eső tárgyaknak (a párizsi medaillon, a korai hagymagobos, feliratos fibulák és talán a britanniai szíjvégveretek) vagy a kronológiája bizonytalan, vagy területi elterjedésük nincs összhangban az "VTERE FELIX" betűveretes övgarnitúrákéval, így a betűveretek előfordulásának felső határát is csak feltételelesen tehetjük a 3. század középső harmadára, ami azonban nem módosít az eddig ismert keltezésen.¹²⁴ A betűveretes, de legalábbis az "VTERE FELIX" feliratotmutató övgarnitúrák militariaként, cingulum militareként való interpretálásához a felirat felhasználásának (3. századi) párhuzamai alapján kétség sem férhet, a biztosabb kontextusból származó garnitúrák (i. e. Lugdunum, Ljublen, Aquae Iasae) pedig arra engedhetnek következtetni, hogy akár egy-egy magasabb rangú katona birtokolhatta őket. Különösen igaz lehet ez az ezüsből készült¹²⁵ ljubleni garnitúrára, de az aquae iasae-i forrásszentély magas rangú tisztek által való frekvenciája¹²⁶ és a lugdunumi temetkezés önmagában álló, kiemelt helyzete, illetve viszonylagos gazdagsága is erre utalhat. Kérdéses, hogy hasonlóképpen vélekedhetünk-e az aquincumi garnitúrát tartalmazó sír halottjáról is. Az "VTERE FELIX" típusú övveretek Pannonia esetében megfigyelt erős koncentrációja a katonai felvonulási útvonalak mentén újabb érv a lelet típus katonai viseleti tárgyként való interpretálása mellett.

VI. ÖSSZEGZÉS

A 3. századi cingulumok reprezentációs szerepe óriási változatosságot eredményezett az övveretek típusaiban és a korszak ötvösművészetében egyaránt. A cingulumok változatosságára és egyedi díszítettségére való igény Duna-vidéki tartományokban előforduló, jellegzetes megnyilvánulásai a betű formájú övveretek. Az ismert övveretek legtöbbje olyan garnitúrához tartozott, amelynek betűi összeolvasva az "VTERE FELIX" feliratot mutatták ("VTERE FELIX" típusú övveretek). A felirat a 2-3. században gyakran tűnik fel katonai kontextushoz köthető tárgyakon, de a betűveretek elterjedése és néhány zárt kontextusból előkerült garnitúra (Lugdunum, Ljublen, Aquae Iasae) is arra utalnak, hogy ezeket a vereteket a katonai viselet részeként értelmezhetjük.

¹²⁴ v. sup.

¹²⁵ Az ezüsből készült katonai viseleti tárgyak értékeléséhez: Fischer 1988, 170 et seqq. – a čaušewoi ezüstkincset dona militarisként értelmezi, cf. Mráv 2010, 23-25.

¹²⁶ Rendić-Miočević 1992, 71-74.

Az övveretek másik, jóval ritkábban előforduló részét azok a darabok alkotják, melyek összeolvasva különböző egyéb feliratokat alkotnak. Ezt a típus négy övgarnitúra és egy szórványos betűveret alkotja, melyek a feliratuk mellett gazdagabb díszítettségükkel, nemesebb alapanyagukkal (általában ezüst) is elkülönülnek az "VTERE FELIX" típusú övverektől, melyek jellemzően inkább bronzból készültek. A négy ismert övkészlet közül kiemelkedő fontosságú az aquincumi, amely nem csupán az egyetlen ismert lelőhelyű, zárt kontextusból származó ilyen garnitúra, hanem egyedi csatszerkezettel is rendelkezik és stíluskritikai párhuzamai alapján nagy biztonsággal keltezhető.

A betű formájú övveretek használatának szokása – felirataik különbözősége ellenére – egyazon időszakon határozható meg. A legkorábbi biztosan keltezhető darabok a lugdunumi sírból (Kr. u. 197 körül), míg a legkésőbbiek az aquincumi sírból származó övveretek (Kr. u. 240/250 körül); ennek megfelelően a lelettípus használatát rugalmasan a 2. század legvége és a 3. század közepe/középső harmada közé helyezhetjük.

VIII. KATALÓGUS

GALLIA LUGDUNENSIS

1.) "V" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

2.) "E" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

3.) "R" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

4.) "E" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

5.) "F" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

6.) "E" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

7.) "L" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

8.) "I" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

9.) "X" betűveret
Lugdunum
bronz; n/a
Wuilleumier 1950, 147. Fig. 1.

RAETIA

10.) "V" betűveret
Celeusum
bronz; n/a
Hoss 2006, 247. kat. no. 25. – kép nélkül

11.) "X" betűveret
Abusina
bronz; n/a
Hoss 2006, 247. kat. no. 22.

12.) "R" betűveret
Abusina
bronz; n/a
Hoss 2006, 247. kat. no. 23.

13.) "R" betűveret
Abusina
bronz; n/a
Hoss 2006, 247. kat. no. 24.

NORICUM

14.) "S" betűveret
Maria Saal
bronz; n/a
Hoss 2006, 248. kat. no. 47.

PANNONIA

15.) "L" betűveret
Annamatia
bronz; 3×2×0,5 cm
közöletlen, leltározatlan

16.) "V" betűveret
Aquae Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

17.) "T" betűveret
Aquae Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

18.) "E" betűveret
Aquae Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

19.) "F" betűveret
Aquaes Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

20.) "E" betűveret
Aquaes Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

21.) "L" betűveret
Aquaes Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

22.) "I" betűveret
Aquaes Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

23.) "X" betűveret
Aquaes Iasae
bronz; n/a
Galić-Radman Livaja 2006, 167. Il. 2.

24.) "R" betűveret
Aquincum
bronz; 2,9×2,7×0,2 cm
Zsidi et al. 2009, 155. kat. no. 879.

25.) "G" betűveret
Aquincum
ezüst; (1,5)×(3,1)×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

26.) "A" betűveret
Aquincum
ezüst; 3,7×3,6×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

27.) "N" betűveret
Aquincum
ezüst; 3,4×(2,2)×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

28.) "Y" betűveret
Aquincum
ezüst; (3,1)×(1,7)×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

29.) "M" betűveret
Aquincum
ezüst; 3,6×3,6×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

30.) "I" betűveret
Aquincum
ezüst; 3,5×1,3×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

31.) "S" betűveret
Aquincum
ezüst; 3,6×2,1×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

32.) "V" betűveret
Au-am-Leithagebirge
bronz; n/a
FbÖ 24/25 (1984/85), 286. Abb. 645.

33.) "V" betűveret
Azaum/Odiavum
bronz; n/a
közöletlen, leltározatlan; Horváth 2006, 85.

34.) "E" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3a

35.) "E" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3d

36.) "E" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3e

37.) "T" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3f

38.) "T" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3g

39.) "I" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3h

40.) "R" betűveret
Brigetio
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3k

41.) "T" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 2,9 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 20.

42.) "T" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 1,7 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 21.

43.) "F" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 1,2 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 22.

44.) "E" vagy "F" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 1,1 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 23.

45.) "E" vagy "F" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 1,9 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 24.

46.) "E" betűveret
Burgenae
bronz; magassága: 2,7 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 25.

47.) "L" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 2,7 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 26.

48.) "I" betűveret
Burgenae
bronz; magassága = 2,6 cm
Radman-Livaja 2008, 298. kat. no. 27.

49.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
FbÖ 26 (1987), 237-238. Abb. 495.

50.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
Bullinger 1972, 280. Abb. 2b

51.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
Bullinger 1972, 280. Abb. 2e

52.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; 2,5×3 cm
Kleiser 2001, 53. kat. no. 2.

53.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; 2,8×3,2 cm
Kleiser 2001, 53. kat. no. 3.

54.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
FbÖ 23 (1984), 299. Abb. 590.

55.) "V" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
FbÖ 32 (1993), 750. Abb. 681.

56.) "T" betűveret
Carnuntum
bronz; 2,7×2,3 cm
FbÖ 24/25 (1985/86), 296. Abb. 779.

57.) "E" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3c

58.) "E" betűveret
Carnuntum
bronz; 2,7×1,9 cm
Kleiser 2000/2001, 53. kat. no. 4.

- 59.) "I" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3i
- 60.) "X" betűveret
Carnuntum
bronz; n/a
Hoss 2006, 248. kat. no. 42. (Abb. 3)
- 61.) "T" betűveret
Cserdi
bronz; 2,7×2,7×0,3 cm
közöletlen, leltározatlan
- 62.) "X" betűveret
Deutschkreutz
bronz; 2,2×3,1×0,2 cm
FbÖ 19 (1980), 479. Abb. 453.
- 63.) "E" betűveret
Esztergom
bronz; 2,9×1,7×0,2 cm
közöletlen, MNM Inv. No. 51.1899.2.
- 64.) "V" betűveret
Intercisa
bronz; magassága = 2,6 cm.
Tóth 1981, 147. kat. no. 40. (Abb. 1.)
- 65.) "E" betűveret
Savaria
bronz; n/a
Bíró 2004, 72. 3/1; 117. 8. t.
- 66.) "E" betűveret
Savaria
bronz; n/a
Bíró 2004, 72. 3/2; 117. 8. t.
- 67.) "E" betűveret
Schützen-am-Gebirge
bronz; n/a
FbÖ 26 (1987), 233. Abb. 424.
- 68.) "I" betűveret
Siscia
bronz; magassága = 2,4 cm
Radman-Livaja 2004, 95. kat. no. 286.
- 69.) "R" betűveret
Siscia
bronz; magassága = 3,3 cm
Radman-Livaja 2004, 95. kat. no. 287.
- 70.) "F" betűveret
Sommerein
bronz; 2,6×1,6 cm
FbÖ 24/25 (1985/86), 303. Abb. 906.
- 71.) "E" betűveret
Sv. Martin na Muri
bronz; 2,5×1,5 cm
Hoss 2006, 247. kat. no. 35. (Abb. 3)
- 72.) "V" betűveret
Vindobona
bronz; n/a
Hoss 2006, 248. kat. no. 51. (Abb. 3)
- 73.) "X" betűveret
Teutoburgium
bronz; 2,9×3 cm
Radman-Livaja 2005, 942-943. kat. no. 21.
Fig. 3, 21.
- 74.) "X" betűveret
ismeretlen (Dunántúl)
bronz; 2,6×(3,3)×0,3 cm
közöletlen; MNM inv. nr. 61.13.122.
- 75.) "R" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; 2,7×(2,1)×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan
- 76.) "L" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; 2,6×1,8×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan
- 77.) "T" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1)×2,7×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan
- 78.) "T" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1,7)×2,3×0,3 cm
közöletlen, leltározatlan

79.) "E" vagy "F" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1,8)×1,9×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan

80.) "E" vagy "F" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (2)×1,5×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan

81.) "E" vagy "F" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1,9)×1,9×0,1 cm
közöletlen, leltározatlan

82.) "E" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1,8)×1,7×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan

83.) "E" vagy "F" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; (1,5)×1,9×0,2 cm
közöletlen, leltározatlan

84.) "E" vagy "F" betűveret
ismeretlen (Dél-Dunántúl)
bronz; 2,1×(1,8)×0,3 cm
közöletlen, leltározatlan

MOESIA

85.) "V" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

86.) "T" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

87.) "E" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

88.) "R" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

89.) "E" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

90.) "F" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

91.) "E" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

92.) "I" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

93.) "X" betűveret
Ljublen
ezüst; n/a
Овчаров 1979, 37. Обр. 6.

94.) "V" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1a

95.) "TE" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1b

96.) "R" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1c

97.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1d

98.) "F" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1e

99.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; magassága = 2,5 cm
Redžić 2008, 159. 1f

100.) "V" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 2b

101.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 2c

102.) "F" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 3a

103.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 3b

104.) "X" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 4.

105.) "F" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 5a

106.) "T" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 5b

107.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 5c

108.) "V" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 6.

109.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 7.

110.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 159. 8.

111.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 160. 9.

112.) "L" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 160. 10.

113.) "R" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 160. 11.

114.) "E" betűveret
Viminacium
bronz; n/a
Redžić 2008, 160. 12b

DACIA

115.) Betűveret töredéke
Apulum
bronz; n/a
Ciugudean 2011, Pl. I. 5.

116.) "V" betűveret
Bruiu
bronz; 1,8×2,4 cm
Petculescu 1995, 128. Taf. 3. 5.

117.) "E" betűveret
Bruiu
bronz; 2,8×3,5 cm
Petculescu 1995, 128. Taf. 3. 6

118.) "F" betűveret
Bruiu
bronz; 1,3×(1,4) cm
Petculescu 1995, 128. Taf. 3. 7.

119.) "V" betűveret
Gherla
bronz; 3,1×2,9 cm
Hoss 2006, 248. kat. no. 58.

120.) "V" betűveret
Micia
bronz; 4×2,7 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 1.

121.) "E" betűveret
Micia
bronz; 4×2,3 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 2.

122.) "V" betűveret
Micia
bronz; 4×2,3 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 3.

123.) "F" betűveret
ismeretlen (Hunedoara megye)
bronz; 3,2×2,2 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 4.

124.) "I" vagy "L" betűveret
ismeretlen (Hunedoara megye)
bronz; 4,4×2 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 5.

125.) "R" betűveret
Porolissum
bronz; hossza = 2,7 cm
Hoss 2006, 249. kat. no. 64.

126.) "E" betűveret
Porolissum
bronz; hossza = 1,8 cm
Hoss 2006, 249. kat. no. 65.

127.) "V" betűveret
Porolissum
bronz; hossza = 1,3 cm
Hoss 2006, 249. kat. no. 66.

128.) "F" betűveret
Porolissum
bronz; 2,5×2,2 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 6.

129.) "E" betűveret
Porolissum
bronz; (1,8)×(1,7) cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 7.

130.) "E" betűveret
Slaveni
bronz; 2,7×2 cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 8.

131.) "E" betűveret
Slaveni
bronz; (1,7)×(1,5) cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 9.

132.) "E" betűveret
Potaissa
bronz; (1,8)×(1,6) cm
Petculescu 1991, 395. Abb. 74.1, 10.

SYRIA

133.) "V" betűveret
Dura Europos
bronz; 3,3×2,8 cm
Ulbert 1974, Abb. 5. 1.

ISMERETLEN LELŐHELY

134.) "M" betűveret
ezüst; 4,4×3,5 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 2.

135.) "N" betűveret
ezüst; 2,6×3,5 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 3.

136.) "H" betűveret
ezüst; 2,6×3,4 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 4.

137.) "M" betűveret
ezüst; 4,5×3,5 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 5.

138.) "Ω" betűveret
ezüst; 3,7×3 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 6.

139.) "N" betűveret
ezüst; 2,6×3,4 cm
Hoss 2006, 246. kat. no. 7.

140.) "L" betűveret
ezüst; n/a
Fischer 2012b, 64. Abb. 6.

141.) "E" betűveret
ezüst; n/a
Fischer 2012b, 64. Abb. 6.

142.) "O" betűveret
ezüst; n/a
Fischer 2012b, 64. Abb. 6.

143.) "NTI" betűveret
ezüst; n/a
Fischer 2012b, 64. Abb. 6.

144.) "L" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

145.) "E" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

146.) "G" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

147.) "III" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

148.) "C" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

149.) "Y" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

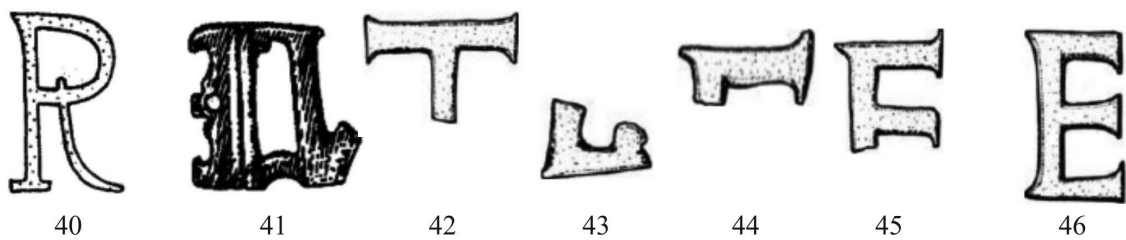
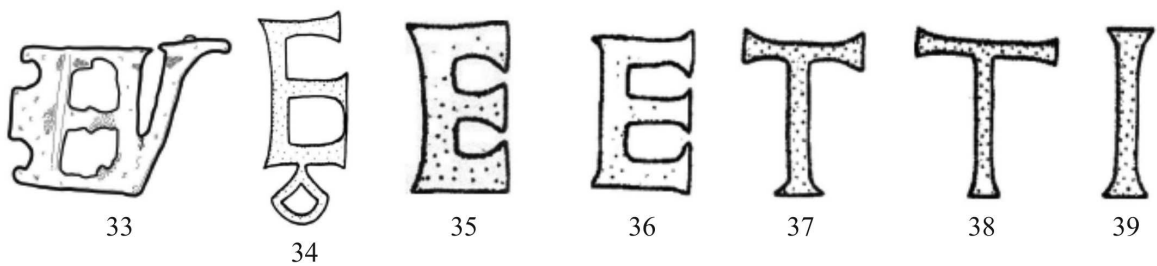
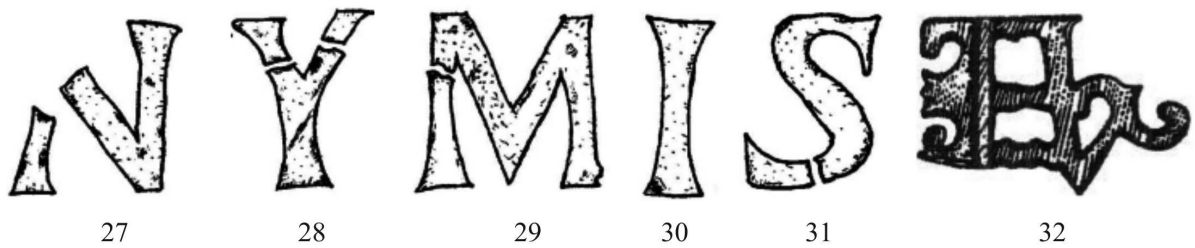
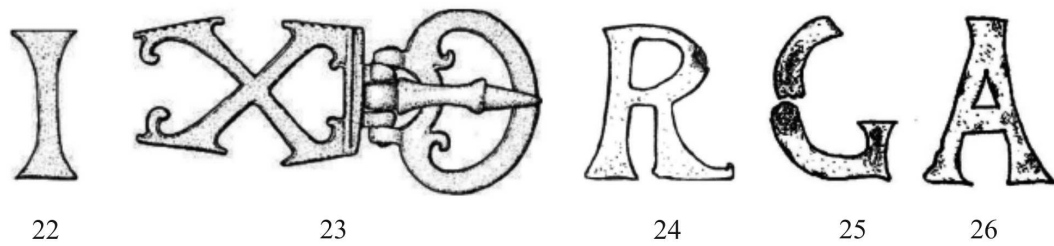
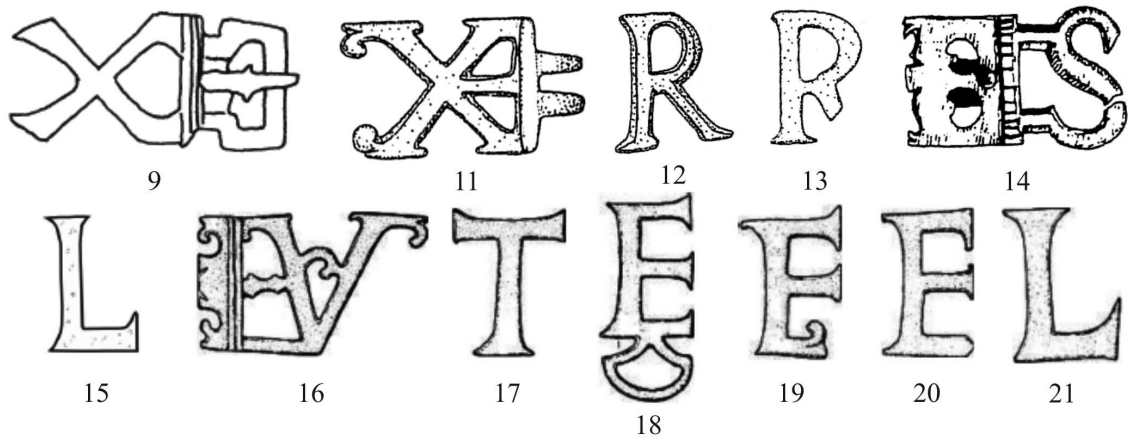
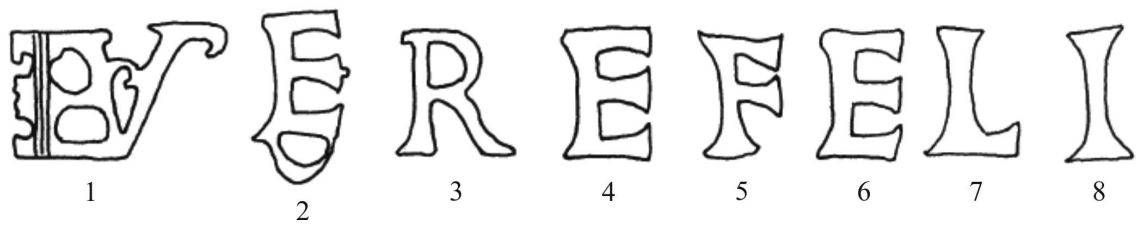
150.) "R" betűveret
bronz; n/a
Fischer 2012b, 68. Abb. 9.

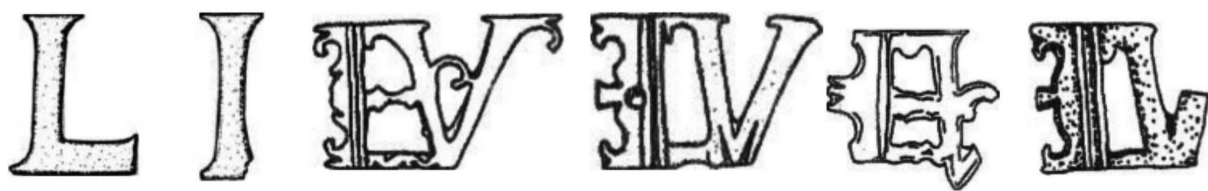
151.) "V" betűveret
bronz; n/a
Bullinger 1972, 280. Abb. 2c

152.) "V" betűveret
bronz; n/a
Bullinger 1972, 280. Abb. 2d

153.) "E" betűveret
bronz; n/a
Bullinger 1972, 282. Abb. 3b

154.) "F" vagy "FE" betűveret
bronz; 3,7×2,6 cm
Kleiser 2001, 53. kat. no. 1.

47 48 49 50 51 52

53 54 55 56 57 58

59 60 61 62 63

64 65 66 67 68

69 70 71 72 73 74

75 76 77 78 79 80

81 82 83 84

V T E R E

85

86

87

88

89

F E I X IV T

90

91

92

93

94

95

R E E E D E

96

97

98

99

100

101

E E X A E

102

103

104

105

T E IV E E

106

107

108

109

110

E L R t r V

111

112

113

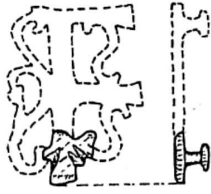
114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

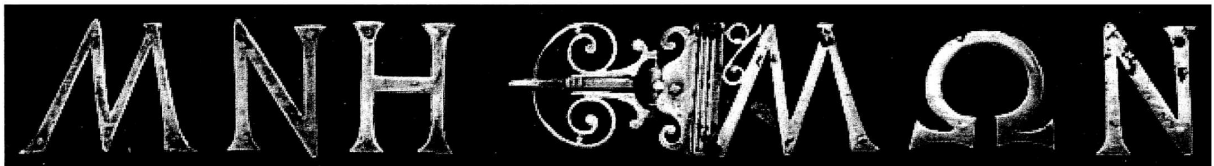
131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

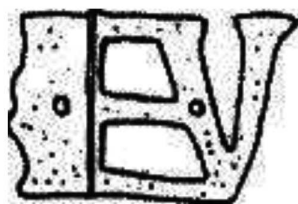
149

150

151

152

153

154

IX. IRODALOMJEGYZÉK

Alföldi-Rosenbaum 1994 = Alföldi-Rosenbaum, E.: A Gold 'Bracteate' in the Cabinet des Médailles in Paris. /In/: Keller, H. – Staubach, N. (edd.): *Iconologia Sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag.* (Berlin–New York, 1994), 81-91.

Allason-Jones–Miket 1984 = Allason-Jones, L. – Miket, R.: *The catalogue of small finds from South Shields Roman Fort.* (Newcastle, 1984)

Babelon–Blanchet 1895 = Babelon, E. – Blanchet, J-A.: *Catalogue des Bronzes Antiques de la Bibliothèque Nationale.* (Párizs, 1895)

Bagnall Smith 1999 = Bagnall Smith, J.: Votive objects and objects of votive significance from Great Walsingham. *Britannia* 30 (1999), 21-57.

Barkóczi 1988 = Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn.* (Budapest, 1988)

Birley 2005 = Birley, A.: *The Roman Government of Britain.* (Oxford, 2005)

Bíró 2004 = Bíró Sz.: Savaria nyugati temetője. *Savaria* 28 (2004), 63-134.

Bishop – Coulston 2006 = Bishop, M. C. – Coulston, J. C. N.: *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome.* (London, 2006)²

Bodor 1973 = Bodor, A.: Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia. *Dacoromania* 1 (1973), 30-309.

Boruzs 2007 = Boruzs, K.: A Visegrád-lepencei római kori hamvasztásos temető. /In/: Bíró, Sz. (ed.): *FiRKák I. Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete.* (Győr, 2007), 219-233.

Bullinger 1972 = Bullinger, H.: UTERE FELIX: à propos de la garniture de ceinturon de Lyon. *Gallia* 30 (1972), 276-283.

Sz. Burger 1984 = Sz. Burger, A.: Későrómai sírok Aquincumban. *Budapest Régiségei* 25 (1984), 65-118.

Ciugudean 2011 = Ciugudean, D.: Ringschnallencingulum type belts from Apulum. /In/: Piso, I. – Varga, R. – Mustață, S. – Beu-Dachin, E. – Ruscu, L. – Rusu-Bolindeț, V. (edd.): *Scripta Classica. Radu Ardevan sexagenario dedicata.* (2011) (Sajtó alatt, pp. 18.)

Coulston 1987 = Coulston, J. C. N.: Roman military equipment on third century AD tombstones. /In/: Dawson, M. (ed.): *The Accoutrements of War. Proceedings of the Third Roman Military Equipment Seminar.* BAR IS 336. (Oxford, 1987), 141-156.

Coulston 2007 = Coulston, J. C. N.: Art, culture and service: The depiction of soldiers on funerary monuments of the 3rd century AD. /In:/ De Blois, L – Lo Cascio, E. (edd.): *The Impact of the Roman Army (200 BC – AD 476). Proceedings of the Sixth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, 200 B.C. – A.D. 476)*. (Leiden-Boston, 2007), 529-563.

Fischer 2012a = Fischer, T.: Zur Dolchauhängung im späten 2. und frühen 3. Jahrhundert n. Chr. /In:/ Jung, P. – Schücker, N. (edd.): *Utere felix vivas. Festschrift für Jürgen Oldenstein*. (Bonn, 2012), 59-71.

Fischer 2012b = Fischer, T.: *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte*. (Regensburg, 2012)

Gabler – Kellner 1994 = Gabler, D. – Kellner, H-J.: Die Bildstempel von Westerndorf II. Helenius und Onniorix. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 58 (1994), 158-270.

Galić–Radman-Livaja 2006 = Gallic, M. – Radman-Livaja, I.: VTERE FELIX – pojasna garnitura iz Varaždinskih Toplica. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 39 (2006), 165-185.

Horváth 2006 = Horváth, F.: Almásfüzitő római kori múltjának kutatásairól. *Ókor* 2006/1. 82-85.

Hoss 2006 = Hoss, S.: VTERE FELIX und MNHMON – zu den Gürteln mit Buchstabenbeschlagen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 36 (2006), 237-253.

Isings 1957 = Isings, C.: *Roman Glass from Dated Finds*. (Groningen, 1957)

James 2004 = James, S.: *Excavations at Dura-Europos 1928-1938. Final Report VII. The Arms and Other Military Equipment*. (London, 2004)

Jobst 1975 = *Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Forschungen in Lauriacum* 10. (Linz, 1975)

Kellner 1964 = Kellner, H-J.: Die Sigillata-Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz. *Germania* 42 (1964), 80-91.

Kleiser 2001 = Kleiser, C.: Ein Gürtelbeschlag einer 'VTERE-FELIX'-Garnitur aus Pannonien. *Römisches Österreich* 23/24 (2000/2001). 51-54.

Madarassy 2000 = Madarassy O.: Újabb régészeti feltárások az aquincumi katonaváros nyugati szélén. *Aquincumi Füzetek* 7 (2000), 52-59.

Madarassy – Sz. Kirchof 2002 = Madarassy O. – Sz. Kirchof A.: Az Aquincumi Múzeum kisebb leletmentései és szondázó jellegű feltárásai a 2002. évben. Budapest, III. ker., Selmeczi u. 29. *Aquincumi Füzetek* 9 (2002), 190-191.

Martin-Kilcher 1985 = Martin-Kilcher, S.: Ein silbernes Schwertortband mit Niellodekor und weitere Militärfunde des 3. Jahrhunderts aus Augst. *Jahrsberichte aus Augst und Kaiseraugst* 5 (1985), 147-203.

Mráv–Szabó 2006 = Mráv Zsolt – Szabó Ádám: Rongál-e a kincsvadász? Egy per és egy ítélet tanulságai. *Magyar Múzeumok* 2006/2. 25-26.

Mráv 2010 = Mráv Zs.: Egy késő 3. századi, niellóberakással díszített, középgyűrűs bronz szíjvégveret Brigetióból. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (2010), 13-40.

Mráv 2011 = Mráv, Zs.: Auf Reisewagen applizierte „Benefiziarierabzeichen“ aus zwei nordostpannonischen Wagengräbern. Die eraviskische Stammselite in Dienste Roms. *Archaeológiai Értesítő* 136 (2011), 21-61.

Németh–Szabó 2010 = Németh, Gy. – Szabó, Á.: To a beautiful soul. Inscriptions on lead mirrors. (Collection of Roman Antiquities, Hungarian National Museum) *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 46 (2010), 101-113.

Oldenstein 1976 = Oldenstein, J.: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 57 (1976), 51-284.

Овчаров 1979 = Овчаров, Д.: Тракийска надгробна могила и светилище от III в. на н. е. при с. Люблен, Търговищки окръг. *Археология София* 3 (1979,) pp. 33-46.

Palágyi–Nagy 2000 = Palágyi, S. – Nagy L.: *Római kori halomsírok a Dunántúlon*. (Budapest, 2000)

Petculescu 1991 = Petculescu, L.: 'VTERE FELIX' and 'OPTIME MAXIME CON(SERVA)' Mounts from Dacia. /In:/ Maxfield, V. A. – Dobson, M. J. (edd.): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies. Exeter, 1991.* 392-396.

Petculescu 1995 = Petculescu, L.: Military equipment graves in Roman Dacia. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 6 (1995), 105-145.

Popović 2004 = Popović, I.: Specific variants of gold and silver early zwiebelknopf fibulae from eastern Serbia. *СТАРИНАР* 53-54 (2003-2004), 225-239.

Prohászka 2001 = Prohászka P.: Egy gladiátorokat ábrázoló feliratos római fibula Pannoniából. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (2001), 133-166.

Pröttel 1988 = Pröttel, P. M.: Zur Chronologie der Zwiebelkopffibeln. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35/1 (1988), 347-372.

Radman-Livaja 2004 = Radman-Livaja, I.: *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Archeološkoga muzeja u Zagrebu*. (Zágráb, 2004)

Radman-Livaja 2005 = Radman-Livaja, I.: Finds of Roman military equipment from Teutoburgium. /In:/ Visy, Zs. (ed.): *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary 2003*. (Pécs, 2003), 941-953.

Radman-Livaja 2008 = Radman-Livaja, I.: Roman military belt-fittings from Burgenae. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 16 (2008), 295-308.

Radman-Livaja 2010 = Radman-Livaja, I.: *Finds of Roman Military Equipment in Croatia – Nalazi rimske vojne opreme u Horvatskoj*. (Zágráb, 2010)

Redžić 2008 = Redžić, S.: VTERE FELIX Belt Sets on the Territory of Viminacium. *CTAPIHAP* 58 (2008), 155-162.

Redžić 2009 = Redžić, S.: Military belts from the eastern cemeteries of Viminacium. /In:/ Busch, A. W. – Schalles H.-J. (edd.): *Waffen in Aktion. Akten der 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMECC). Xantener Berichte Bd. 16.* (Mainz, 2009), 243–247.

Rendić-Miočević 1992 = Rendić-Miočević, D.: O akvajasejskoj epigrafskoj baštini i o posebnostima njenih kulturnih dedikacija. Summary: On the epigraphic heriatge of Aquae Iasae and the peculiarities of its cult dedications. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 24-25 (1991-1992), 67-76.

Sági 1954 = Sági, K.: Die Ausgrabungen im römischen Gräberfeld von Intercisa im Jahre 1949. /In:/ *Intercisa I. (Dunapentele-Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit.* *ArchHung Ser. Nova* 33. (Budapest, 1954), 61-123.

Swift 2000 = Swift, E.: *Regionality in Dress Accesories in the late Roman West*. (Montagnac, 2000)

Swift 2009 = Swift, E.: *Style and Function in Roman Decoration. Living with Objects and Interiors*. (Aldershot, 2009)

Szabó 2012 = Szabó M.: Nem romboló régészeti módszerek alkalmazása a pannoniai villakutatásban. *Magyar Régészet*, 2012. ősz, 1-6.

Topál 1981 = Topál, J.: *The southern cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred)*. (Budapest, 1981)

Topál 1993 = Topál, J.: *Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery. Bécsi Road I.* (Budapest, 1993)

Tóth 1980 = Tóth, E.: Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum: Instrumenta Domestica. *Folia Archaeologica* 31 (1980), 131-156.

Tóth 1981 = Tóth, E.: Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum: Instrumenta Domestica. *Folia Archaeologica* 32 (1981), 145-167.

Ubl 2002 = Ubl, H-J.: Ein „Ringschnallencingulum“ aus Lauriacum. /In:/ Buora, M. (ed.): *Miles Romanus dal Po al Danubio del Tardoantico. Atti dei Convegno internazionale Pordenone – Concordia Sagittaria 17-19 marzo 2000.* (Pordenone, 2002), 276-285.

Ulbert 1974 = Ulbert, G.: Straubing und Nydam. Zu römischen Langschwertern der späten Limeszeit. /In/: Kossak, G. – Ulbert, G. (edd.): *Studien zur Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag.* (München, 1974), 197-216.

Welkow 1938 = Welkow, I.: Ein Silberschatz des 3. Jahrhunderts aus Čaušewo, Nordbulgarien. *Germania* 1938 (22), 105-107.

Welwei 1992 = Welwei, K-W.: Die "Löwen" Caracallas. *Bonner Jahrbücher* 192 (1992), 231-239.

Wright 1951 = Wright, R. P.: Roman Britain in 1950. II. Inscriptions. *Journal of Roman Studies* 41 (1951), 140-145.

Wuilleumier 1950 = Wuilleumier, P.: La bataille de 197. (*XVe circonscription*) *Gallia* 8 (1950), 146-148.

Zsidi 2001 = Kutatások az aquincumi polgárvárostól keletre lévő területen. *Aquincumi Füzetek* 7 (2001), 76-84.

Zsidi et al. 2009 = Zsidi, P. – Hárshgyi, P. – Vámos, P. (edd.): *Aquincumi látványraktár. Visual store at Aquincum.* (Budapest, 2009)

X. KÉPEK

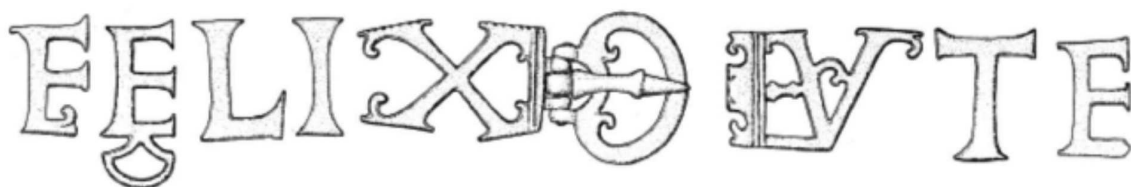
1. kép

Betűveretes övgarnitúra, Lugdunum (Wuilleumier 1950, Fig. 1.)

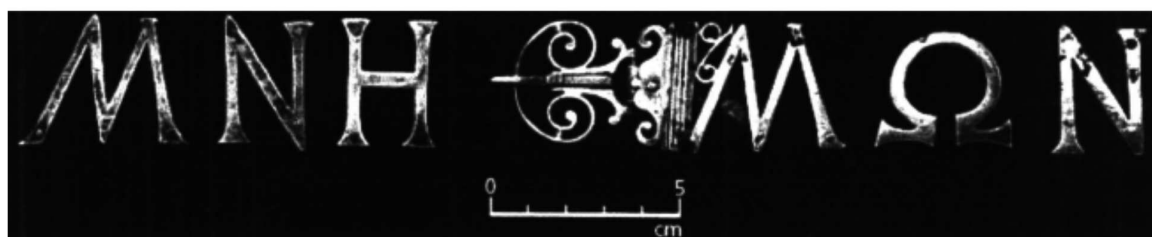
2. kép

Betűveretes övgarnitúra, Ljublen (Овчаров 1979, Обр. 6.)

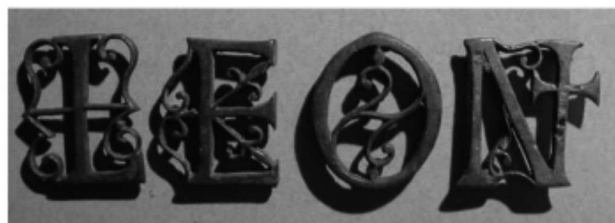
3. kép

Betűveretes övgarnitúra, Aquae Iasae (Galić-Radman Livaja 2006, Il. 2.)

4. kép

Betűveretes övgarnitúra, ismeretlen lh. (Hoss 2006, Abb. 1.5.)

5. kép

Betűveretes övgarnitúra, ismeretlen lh. (Fischer 2012b, Abb. 6.)

LEG III O CYR

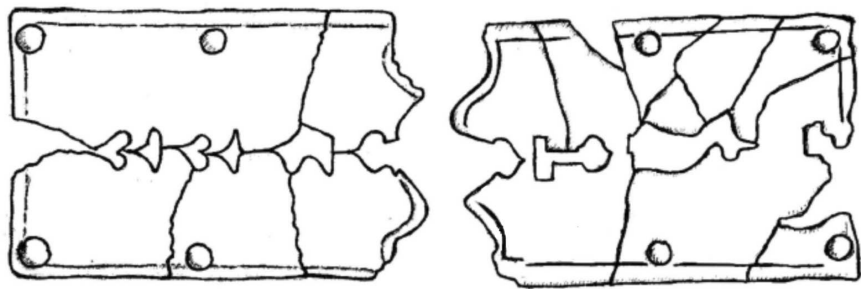
6. kép

Betűveretes övgarnitúra, ismeretlen lelőhely (Fischer 2012b, Abb. 9.)

7. kép

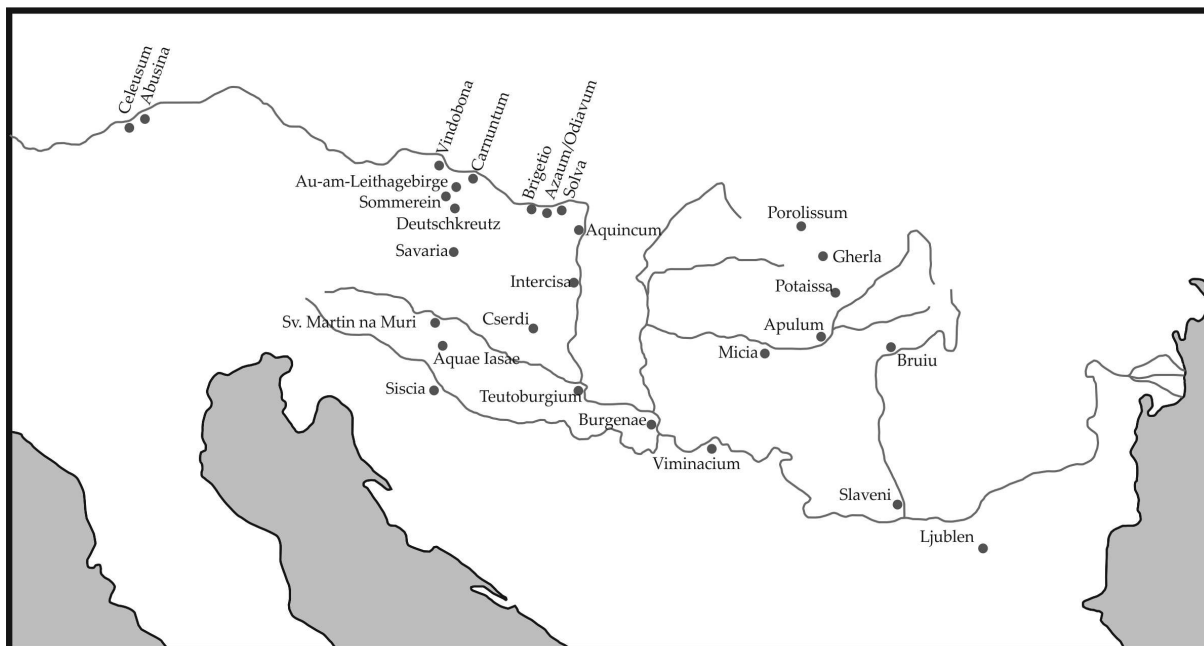
Betűveretes övgarnitúra, Aquincum

GAN'Y
M I S

8. kép

Betűveretes övgarnitúra, Aquincum

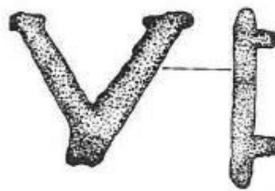

9. kép

A betű formájú övveretek elterjedése a Duna-vidéken

a.)

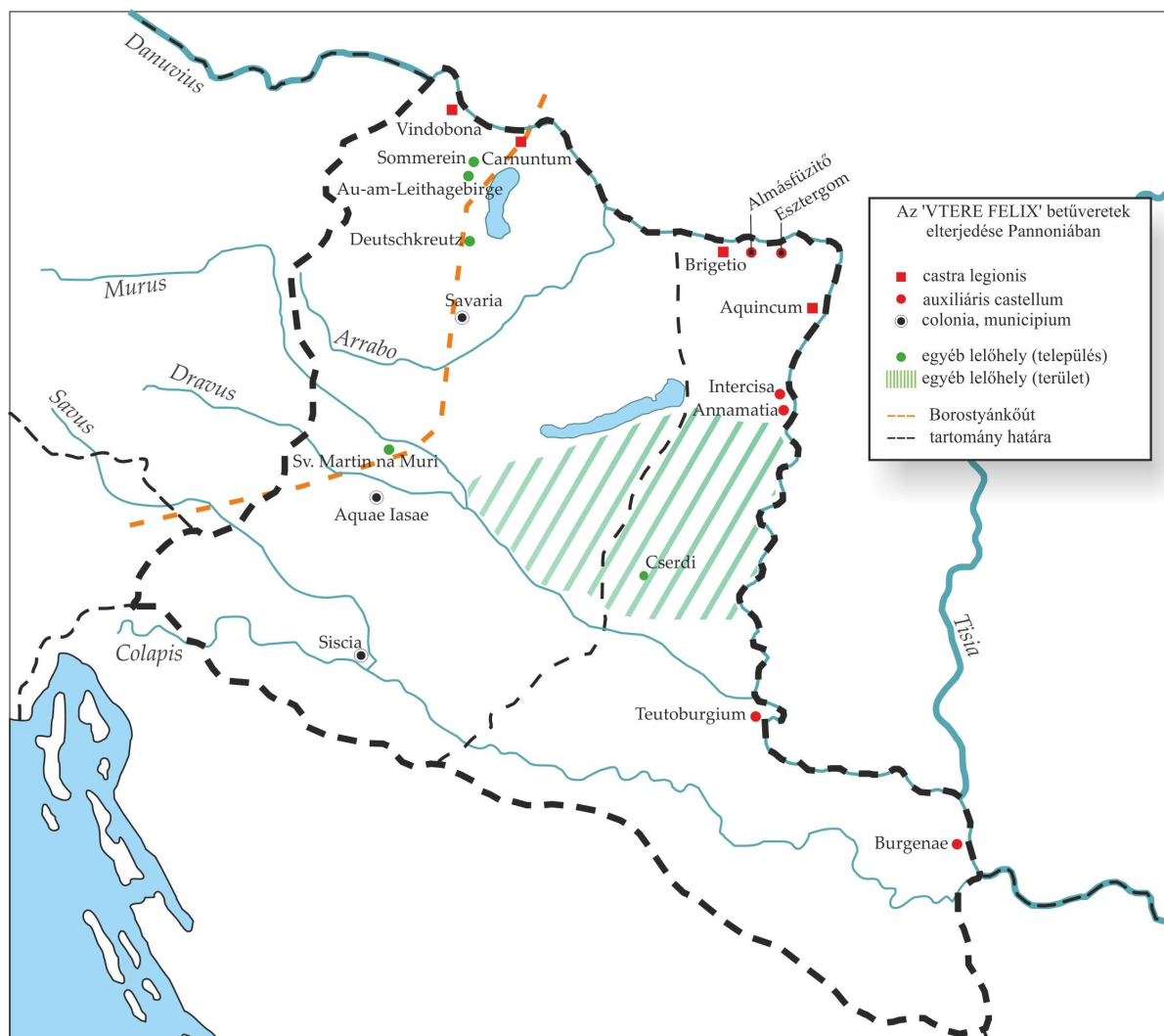

b.)

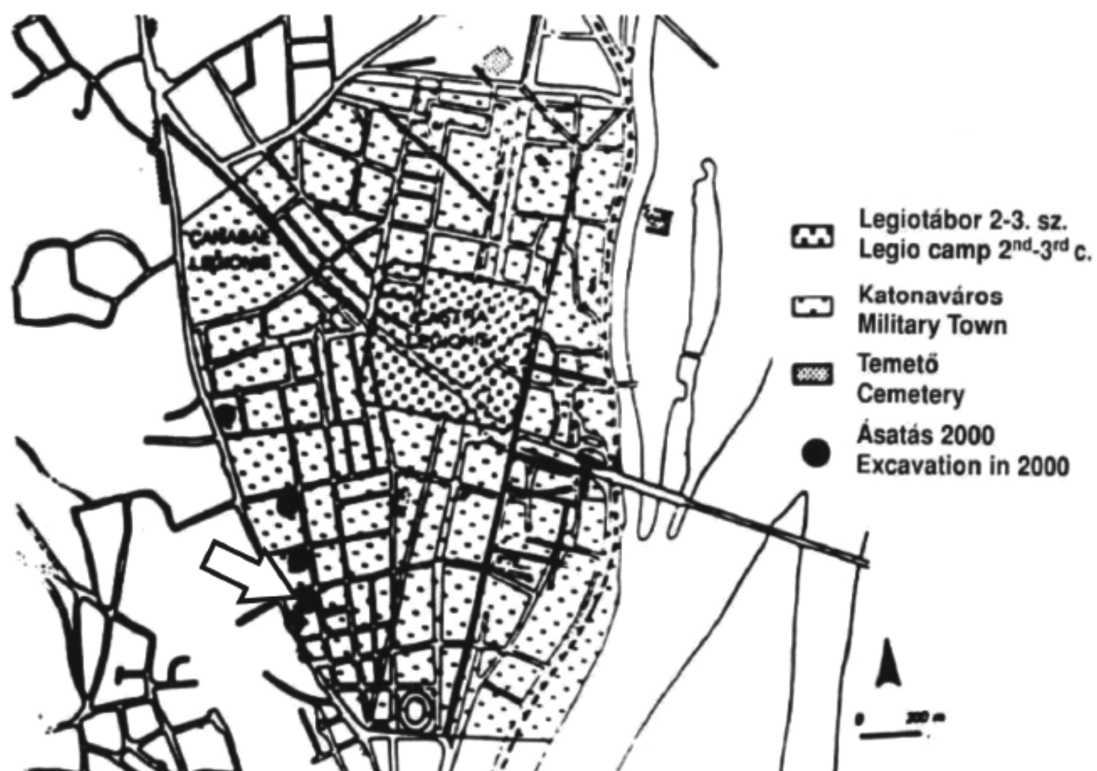
10. kép

Betű formájú veretek Britanniából

a.) Great Walsingham (Bagnall Smith 1999); b.) South Shields (Allason-Jones - Miket 1984)

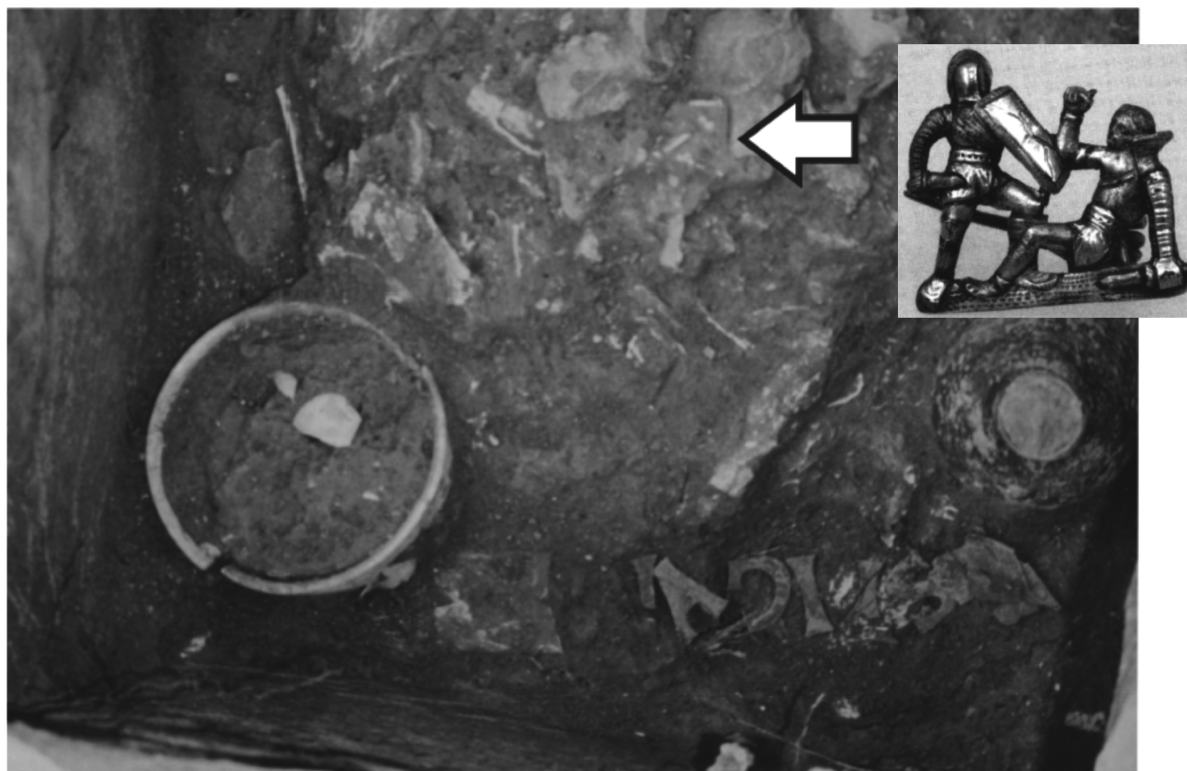

11. kép
A betű formájú övveretek elterjedése Pannoniában

12. kép

Az aquincumi ezüst övgarnitúrát tartalmazó sír lelőhelye a San Marco u. és a Selmeci u. kereszteződésében (Madarassy 2000)

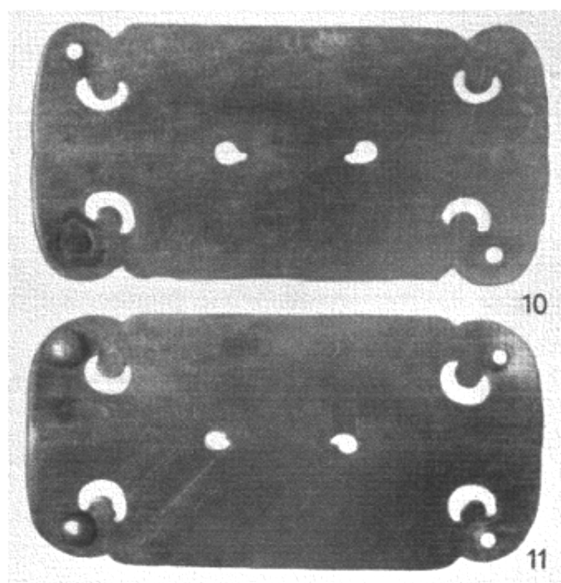

13. kép

Az Aquincum-San Marco u. 1. számú sírról készült fotó és a sírból előkerült fibula

14. kép
Bronz stift a San Marco utcai
ezüstlemez hátoldalán

15. kép
Ezüst övveretek a čaušewoi kincsleletből
(Welkow 1938)

a.)

b.)

c.)

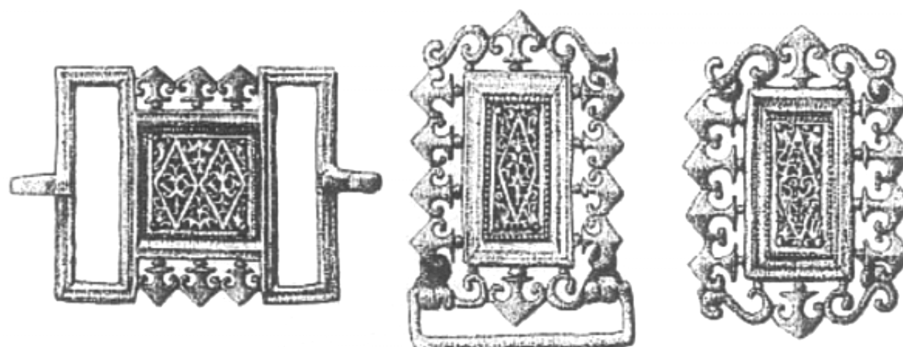

d.)

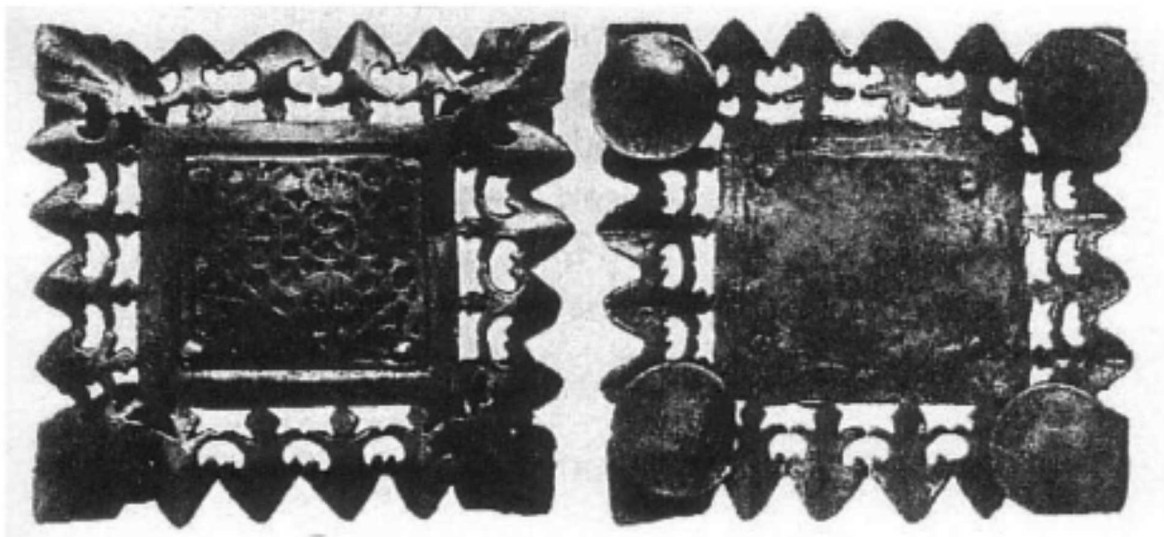

e.)

16. kép
Lándzsa formájú díszítés különböző niellóberakásos tárgyakon (Martin-Kilcher 1985)
a.) Köln b.) Trier c-d.) Augsburg e.) Nagyberki-Szalacska

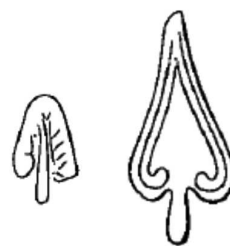

17. kép
Ezüst övgarnitúra, RGZM Köln (Fischer 2012b)

18. kép

Ismeretlen lelőhelyű 3. századi övveretek (Fischer 2012b)

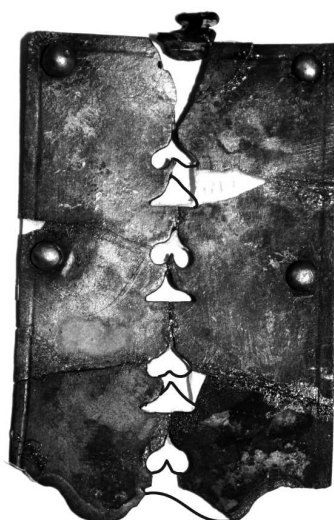

Westerndorf (Helenius-kör)

Pfaffenhofen

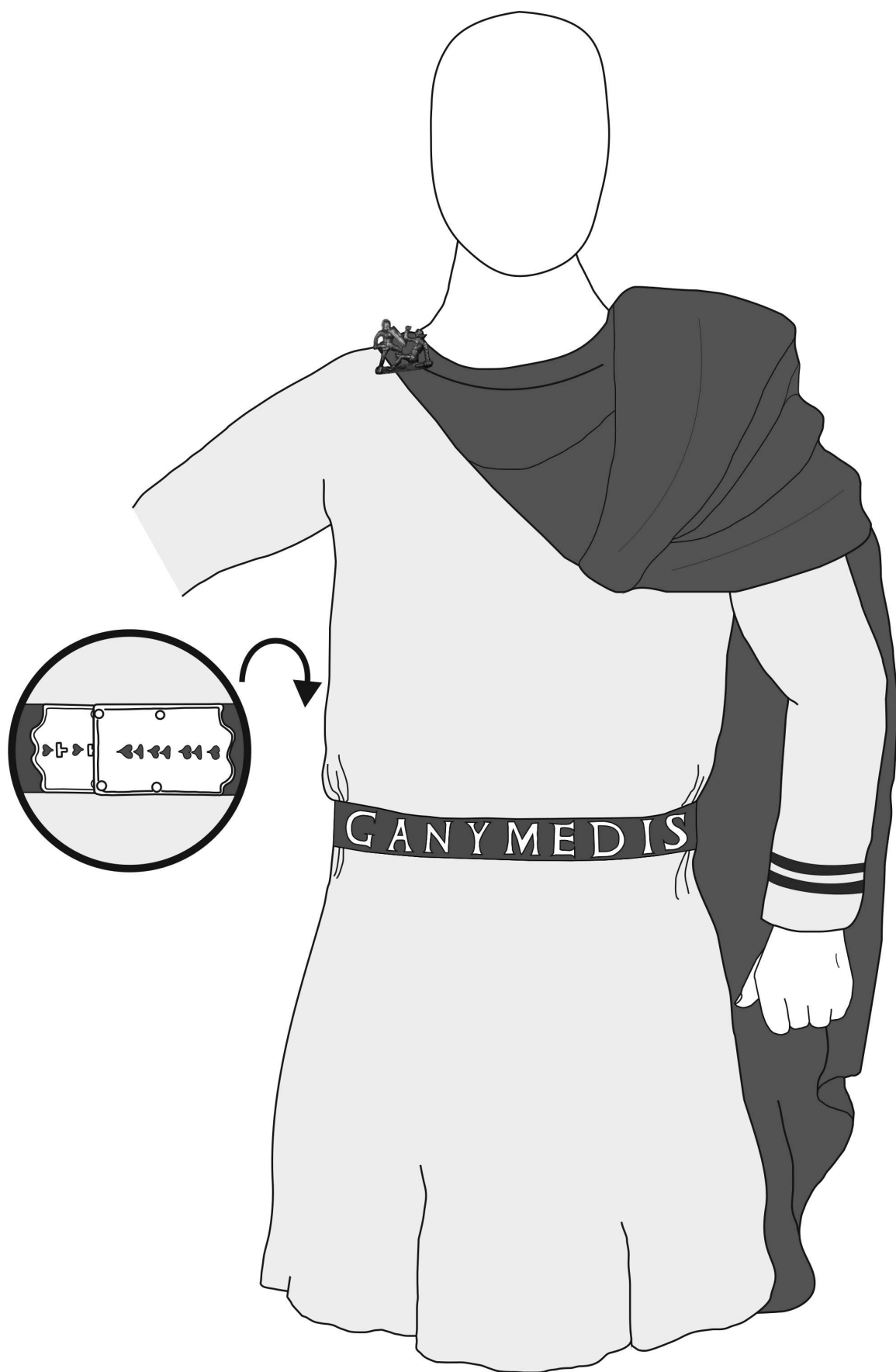
19. kép

Levélminták a westerndorfi és pfaffenhofeni terra sigillata műhelyek formakincsében
(Kellner 1964 & Gabler - Kellner 1994)

20. kép

Az aquincumi ezüst övlemezek díszítésének rekonstrukciója

21. kép
Az aquincumi övgarnitúra viseleti rekonstrukciója

22. kép
VTERE FELIX-medailon, Párizs
(Babelon-Blanchet 1895)